Türk Dil Kurumu Yayınları

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI

BELLETEN

70. SAYI (ARALIK) 2020

Ankara, 2020

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI-BELLETEN

ISSN: 0564-5050 / e-ISSN: 2651-5113
Yıl/Year: 2020, Sayı/Issue: 70 (Aralık)

Sahibi
Owner
Türk Dil Kurumu adına
On behalf of Turkish Language Institution
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN

Yayın Yönetmeni
Editor in Chief
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Managing Editor
Uzm. İrem Işıl ALTUN

Yayın Sorumlusu
Publishing Executive
Uzm. Ekrem BEYAZ

İngilizce Danışmanı
English Language Consultant
Uzm. Gülzemin ÖZRENK AYDIN

Tasarım
Designed by Fayik YANGIR

Yönetim Merkezi Managing Office
Türk Dil Kurumu Başkanlığı
Atatürk Bulvarı No.: 217, 06680 Kavaklıdere, Ankara
Telefon/Phone: +90 (0312) 457 52 12
Belgegeçer/Fax: +90 (0312) 428 52 88
Genel ağ sayfası/Web page: http://tdk.gov.tr
E-posta/E-mail: belleten@tdk.gov.tr
tday.belleten@gmail.com

Türk Dil Kurumu Yayınları

Yayın Türü Publication Type
6 aylık süreli / Biannually

Uluslararası hakemli dergi özelliğine sahip olan *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı BELLETEN*, yılda iki sayı olarak haziran ve aralık aylarında yayımlanmaktadır. İlk sayı 1953'te yayımlanmıştır.

Belleten MLA, ERIH PLUS, MIAR, Brill Online, SOBIAD, CiteFactor, ULAKBİM TRDizin ve Scopus tarafından dizinlenmektedir.

Yazı Kurulu
Editorial Board

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ (Başkan)
Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KARADOĞAN
Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Osman MERT
Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK
Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Bilal YÜCEL
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Bu sayının hakemleri
Referees of this issue

Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN
Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR
Prof. Dr. Aysu ATA
Prof. Dr. Ayşehan Deniz ABİK
Prof. Dr. Engin ÇETİN
Prof. Dr. Gülsün Leyla UZUN
Prof. Dr. Hatice ŞAHİN
Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK
Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL
Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK
Doç. Dr. Kürşad Çağrı BOZKIRLI
Doç. Dr. Murat ELMALI
Doç. Dr. Onur ER

Yayın Danışma Kurulu
Board of Editorial Advisor

Prof. Dr. Ali AKAR (Muğla Sıtkı Koçman Ü)
Prof. Dr. Ceval KAYA (Ardahan Ü)
Prof. Dr. Çetin PEKACAR (Ankara Hacı Bayram Veli Ü)
Prof. Dr. Faruk YILDIRIM (Çukurova Ü)
Prof. Dr. Gülden SAĞOL YÜKSEKKAYA (Marmara Ü)
Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE (Sivas Cumhuriyet Ü)
Prof. Dr. Hacı Ömer KARPUZ (İstanbul Kültür Ü)
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN (Erciyes Ü)
Prof. Dr. Nurettin DEMİR (Hacettepe Ü)

Yurt Dışı Temsilciler
Representative of Foreign Country

Prof. Dr. Dmitri D. VASİLYEV (Rusya Federasyonu)
Prof. Dr. Erden KAZHYBEK (Kazakistan)
Prof. Dr. İrfan MORİNA (Kosova)
Prof. Dr. Kemal ABDULLA (Azerbaycan Cumhuriyeti)
Prof. Dr. Luo XIN (Çin Halk Cumhuriyeti)
Prof. Dr. Peter ZIEME (Almanya)
Dr. Nurdin USEEV (Kırgızistan)

Dağıstanlıoğlu, B. E. (2020). Ebu'n-nasr Sâmânî ve 19. yüzyılda yazılmış bir Uveysi tezkiresi üzerine.
Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-BELLETEN, *70* (Aralık), 79-139.

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI Belleten

Sayı: 70 (Aralık) 2020 s. 79-139, TÜRKİYE
DOI: 10.32925/tday.2020.45
Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 15.08.2020 Kabul Tarihi: 15.10.2020

EBU'N-NASR SÂMÂNÎ VE 19. YÜZYILDA YAZILMIŞ BİR UVEYSİ TEZKİRESİ ÜZERİNE[1]

Bilal Erdem DAĞISTANLIOĞLU*

Özet

Türklerin Müslümanlığı kitleler hâlinde ve devlet kimliğiyle kabulleri, 10. yüzyılda Volga Bulgarları ve Karahanlılar döneminde gerçekleşmiştir. Dine intisapta erken dönemde yaşananları er-Rıhle, el-Kâmil, Mülhakâtü's-Sürâh, Târîhu Kâşgar, Hudûdü'l-Âlem gibi Türkçe dışındaki dillerde yazılmış seyahatname, tarih ve coğrafya kitaplarından öğrenmek mümkün olmaktadır. Söz konusu dönemi anlatan Türkçe eserler, genellikle menakıpname ve tezkire niteliğindedir. Telif veya çeviri olan bu eserlerin istinsah tarihleri ise oldukça geç dönemi işaret etmektedir. Bu çalışmada incelenen Uveysi tezkiresi, H 1219 (1804) yılında istinsah edilmiş olup 75a-83a sayfaları arasında Ebu'n-Nasr Sâmânî, 83a-102b'de ise Sultan Satuk Buğra Han menkabelerini içermektedir. British Library Or. 8161'deki Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesinin ilk yayını olan bu çalışmada yazmanın muhtelif nüshaları ve bunlara dair bilimsel yayınlar değerlendirilmiş, tarihî zeminde Türklerin İslam'a intisabı üzerinde durulmuştur. Makalede, mezkûr dönem hakkında menkabevi bilgi kaynağı olan, British Library Or. 8161'de mahfuz Tezkire-i Buğra Han yazmasında yer alan Ebu'n-Nasr Sâmânî metninin çeviri yazısı ve Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmıştır. Ayrıca üzerinde çalışılan bölümün dil bilgisi özellikleri ortaya koyulmuştur. Yazmanın genelinde Çağatayca ögelerin hâkimiyeti söz konusudur ancak bilhassa manzumelerde 14. yüzyıl Doğu Türkçesinin dil özelliklerinin de korunduğu saptanmıştır. Bu bakımdan, Farsça bir metinden çeviri olan yazmanın erken bir çeviri ve geç bir istinsah olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Sâmânî, Çağatayca, Uveysi, Buğra Han.

* Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, erdemdgstn@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8763-1494.

1 Bu çalışma, Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmiştir: SBA-2018-8049.

ON ABU NASR AL-SAMANI AND A TAZKIRAH ABOUT UWAISI WRITTEN IN THE 19TH CENTURY

Abstract

Islamization of Turks with a state identity and in large masses was in the 10th century during the Volga Bulgars and Karakhanids. Annals in early period are narrated from travelogue, history, geography books such as al-Rihla, al-Kamil, Mulhaqat al-Surah, Ta'rih al-Kashgar, Hudud al-'Alam in languages other than Turkish. Turkish manuscripts about this period are generally collection of biographies and legends, translation or copying dates of which points to considerably late times. The manuscript written and completed in 1219 (1804 AD) is a collection of Uwaisi biographies containing legend of Abu Nasr al-Samani (pp. 75a-83a) and Bughra Khan (pp. 83a-102b). In this study, being the first academic publishing of the manuscript registered under Or. 8161 in British Library, on various editions of manuscript and academic publications relating to this work are evaluated and from a historical perspective Turks' conversion into Islam is mentioned. Also this paper includes transcription and translation of Abū Naṣr al-Sāmānī's text which is about period of Turks' Islamization with legendary narrations in the manuscript registered under Or. 8161 in British Library. Additionally, grammatical analysis of text taken into consideration is made. Throughout the manuscript Chagatai elements outweigh, and it is seen that, elements dating back to 14th century Eastern Turkish are preserved especially in poems. In this regard it can be said that this manuscript, which is a translation from Persian, is an early translation and a late copy.

Keywords: Samani, Chagatai, Uwaisi, Bughra Khan.

Giriş

Türklerin Müslüman toplumlarla temaslarında X. yüzyıl önemli bir dönüm noktasıdır. Her ne kadar Türk-İran, Türk-Bizans ve Türk-Arap münasebetleri devlet düzeyinde 7. yüzyıla kadar götürülebilse de X. yüzyıl İslam'ı benimseme, Abbasi halifeliği, Sâmânî Devleti gibi Müslüman idarelerin yönetiminde söz sahibi olma, Müslüman olmayan soydaşları dâhil İslam'ı yayma adına mücadeleye girme bakımından Türk tarihinde önemli bir zaman dilimidir. Ancak Volga Bulgarları[2] bir yana, Karahanlıların[3] İslam'a intisabında yaşananların

[2] 922'de İslam'a intisap eden İdil (Volga) Bulgarlarının devlet kimliğiyle İslam'ı kabul eden ilk Türkler olduğu fikri alan yazınındaki görüşlerden biridir (Özaydın, 2002; Turan, 2002). Demir (2017, s. 140) ise Satuk Buğra Han'ın İslam'ı 920'den önce kabul ettiğini varsayarak İdil Bulgarlarının Haziran 922'deki kabullerinden önce Müslüman olduğunu belirtmiştir.

[3] İbn Fadlan'daki Volga Bulgarlarının aksine Karahanlıların İslam'a giriş süreçlerinin hemen hemen iki yüz yıl sonra yazılan eserlerde olağanüstülükler ve tarihî süreçle açıklanamayacak,

sonraki yüzyıllardaki aktarımlarının büyük bir kısmının gerçekle efsanenin iç içe geçtiği anlatılar olduğu görülmektedir. Müslümanlığı kabul sürecinde vuku bulan olayların ve bunu kabul eden boy veya devletlerin niteliklerinin anlatıldığı eserler er-Rıhle, el-Kâmil, Mülhakâtü's-Sürâh, Târîhu Kâşgar, Hudûdü'l-Âlem gibi genellikle Türkçe dışındaki dillerde yazılmış seyahatname, tarih ve coğrafya kitaplarıdır. Bahsolunan dönemi anlatan Türkçe eserler ise menakıpname ve tezkire niteliğindedir. Telif veya çeviri olan bu eserlerin istinsah tarihleri de oldukça geç döneme aittir.

Tarihî olay ve kişileri tespitte, kendileri de birer tarih yadigârı olan seyahatname, tarih ve coğrafya kitaplarının gerçeğe en yakın bilgileri aktardığı düşünülse bile gerek müellifin bir ferdi olduğu milletin eserde bahsedilen topluma bakış tarzı gerekse farklı saiklerle esere alınan efsanevi anlatıların yarattığı karmaşa, gerçeğin tespitini zorlaştırmaktadır. Bu hususta Öztürk (2013), Cüveynî'nin eserindeki abartıların varlığının verilen bilgiye temkinli yaklaşmayı gerektirdiğini ifade etmiştir. Abartıların yanı sıra müellifin mensubu olduğu millet veya inancın gözünden diğerlerini görme tavrı, Tarih-i Cihan Güşa'da, gerçeğin tespitini zorlaştıran diğer bir özelliktir. Örneğin Cüveynî'nin (Öztürk, 2013, s. 105) Uygurların itikatları ve yaradılışlarına dair anlatılarına bir iktibas vesilesiyle alaycı yaklaşması ve bu hususta değindikleri, eserden hareketle tarihî karakterleri tespiti ve kronolojik izahı zorlaştırmaktadır. Öte yandan müellifin bir zaviyeden, belirli bir tavırla olaylara yaklaşıyor olması, içinde yaşadığı toplumun diğerlerini nasıl gördüğünü, toplum bilimi açısından milletlerarası algının, münasebetin ne düzeyde olduğunu göstermesi bakımından kıymet arz etmektedir.

Türklerin Ön Asya veya Orta Doğu toplumlarıyla temasları İslam'dan çok daha önceki devirlerde ticari ve askerî sebeplerle gerçekleşmiştir. Bu çalışmanın konusu kapsamındaki milletlerden biri olan Araplarla Türklerin etkileşimi, İslam öncesi Arap edebiyatında tezahür etmiştir. Râsony (1988, s. 158), Türk adının İslam öncesi Arap şairlerinden el-Aşâ ve en-Nâbiga ed-Dubyâni divanında geçtiğini belirtmiştir. İslami dönem Arap-Türk temasının ilk evresini açıklayacak en uygun kelime mücadeledir. Hz. Ömer döneminde fetihlerin fethi olarak adlandırılan, Sâsânilere karşı kazanılmış Kadisiye zaferi sonrasında Müslüman Arap ordusunun Türklerle karşılaşmasının yıkıcı tesirinin Arap kültüründeki tezahürü, Hz. Ömer'e atfedilen "Keşke aramızda ateşten bir deniz olsaydı." sözünden anlaşılmaktadır. Hz. Ömer dönemindeki Arap-Türk mücadelesinin ikinci temas noktası Kafkasya'dır (Streck, 1977; Özaydın, 2002). Türk-Arap veya daha doğru bir ifadeyle Türklerin İslam ile teması

kronolojik olmayan anlatılarla bezenmesi, birçok tarihî kişi ve olayı açıklamayı zorlaştırmıştır. Bu hususta XX. yüzyıla kadar devam eden sözlü anlatı geleneğinin tesirinden bahsetmek mümkündür.

bakımından ilk dönem mücadelelerinden farklı bir seyir izleyecek asıl olay, 751 yılında Talas civarındaki Atlah Savaşı'dır. Kafesoğlu (1988, s. 138-139), bu savaşta T'ang tarafındaki Karlukların Çin yayılmacılığından duyduğu rahatsızlığın bir sonucu olarak taraf değiştirmesiyle hem Çin'in batıya ilerleyişini kati olarak durdurduğunu hem de Türklerin İslam ile temasında yeni ve olumlu bir seyri başlattığını ifade eder.

Türklerin İslam ile tanışmaları ve tanışmalarının ötesinde bunu din ve devlet düzeninde bir sistem ögesi olarak benimsemelerinde iki ayrı etkenden bahsedilebilir: ticaret ve kölelik. Turan (1999, s. 11), Abbasi halifeliğinde ilkin İranlılara verilen önemin zamanla Türklere verilir olduğunu, bu hususun Türklerin devleti müdafaada kabiliyet sahibi olmalarıyla açıklanabileceğini belirtir. Matuf çalışmada, Türklerin önemli bir figür olarak başta askerlik olmak üzere devlet yönetiminde güç sahibi olmaları, İslam'ın kendi içlerinde kitlesel kabulünü de kolaylaştıran bir etken olarak açıklanmıştır. Türklerin Abbasi halifeliğindeki İslam ordularında etkin hâle gelmesine değinen Golden (2008, s. 346-347), Abdullah b. Talha'nın oğlu Tahir'in Oğuzlardan elde ettiği büyük ganimetin köleler olduğundan bahseder. Kölelik müessesesi Abbasi halifeliğinde İslam'ın Türkler arasında hızlı ve kalıcı yayılmasına vesile iken Sâmânîlerin içinden çıkan Gaznelilerde[4] devlet geleneğinin kopyalanarak Türk devletlerinde uyarlanmasını da doğurmuştur. Ticaret kervanları ise Türklerin Müslüman toplumlarla temasını hayati bir ihtiyaç dairesinde sağladığı gibi beraberinde getirdikleri din adamları ve sufilerle dinin öğretisinin yayılmasında da etkili olmuşlardır. Örneğin başkenti Buhara olan Sâmânîlerle Oğuz şehirlerinin arasındaki ticari ilişkiler, İslam'ın yayılması için doğal bir iletişim kanalı oluşturmuştur (Özaydın, 2002, s. 239-262; Köprülü, 2011, s. 175; Göksu, 2011, s. 151).

Bu çalışmada, 7. yüzyıldan itibaren Müslüman devletlerle farklı şekillerde temas eden Türk devletlerinden Karahanlıların dönemi ve İslam'a geçiş süreçlerine dair anlatılar ele alınacaktır. Çin kaynaklarında Ko-lo-lu (~kalaluk) şeklinde geçen Karahanlılar terimi, V. V. Grigorev'in "Türkistan Uygur Hanları" yerine "Karachaniden"i kullanması üzerine yaygınlık kazanmıştır (Pritsak, 1977; Kafesoğlu, 1988). El-Kamil fi't-Tarih'te Karlukların Karahanlılardaki rolü ile Oğuzların Selçuklulardaki rolü denk görülmüştür (Golden, 2012, s. 177).

[4] Gazneliler, kurucu liderleri Alptegin'in Sâmânî devletinde kölelikten hükümdarı tayine tesir edecek devlet adamlığına yükselmiş önemli bir tarihî şahsiyet olması ve devlet geleneğinin Sâmânîlerin mirası üzerine kurulu bulunması bakımından çağdaşı ve kendisinden sonraki Türk devletlerinin teşkilatlanmasında önemli bir yere sahiptir (Barthold, 1978; Merçil, 1989; Merçil, 2007).

İlk dönem Karahanlı tarihi, sonraki hükümdarları ve diğer devletlerle münasebetleriyle kıyaslandığında oldukça karanlık bir evredir. Karahanlıların ilk hükümdarı Bilge Kül Kadır Han'dır. İbnü'l-Esîr'de bahsedilen 200.000 çadırlık kitlenin İslam'a geçişi ise Satuk Buğra Han'dan sonra tahta geçen ikinci oğlu Baytaş Arslan Han (Süleyman) zamanına denk gelmektedir (Genç, 2002, s. 1). Karahanlıların İslam'ına vesile olan menkabevi hükümdarı Sultan Satuk Buğra Han'ın doğum ve ölüm tarihi ile mücadelelerine ise büyük oranda gerçekle efsanenin, kendisinden sonraki ile kendi döneminin iç içe geçirildiği ve sözlü kültürde de aktarılagelen anlatılardan ulaşılabilmektedir. Sultan Satuk Buğra Han'ın künyesi Mülhakâtü's-Sürâh'ta "Satuk Buğrahân el-Mücâhid Abdülkerim b. Bezîr Arslân-hân b. Bilge Kadır-hân" şeklinde geçmektedir. *Afrâsyâb* neslinden geldiği belirtilen Buğra Han'ın soyu bu eserde, *Yâfes b. Nûh*'a ulaştırılır. (Şeşen, 2001, s. 18). Sultan Satuk Buğra Han kimi rivayetlerde 12 kimisinde 16 yaşında Müslüman olmuş, 25 yaşında amcası Kadır Han Oğulçak[5] ile mücadele ve hayatı boyunca da Hıtay tarafıyla cenk etmiş, 96 yıl yaşamıştır (Hunkan, 2009, s. 181; Özkan, 2013, s. 15). Or. 8161'de 85a-7'den itibaren Sultan Satuk Buğra Han'ın Hz. Muhammed'in miracından 330[6] yıl sonra doğduğu, 12 yaşındayken Müslüman olduğu, amcası Harun Buğra Han'la mücadele edip zafer kazandığı ve H 429[7] yılında vefat ettiği bilgileri yer almaktadır.

1. Türklerin İslam'a İntisabında Mürşit Bir Karakter: Ebu'n-Nasr Sâmânî

Karahanlıların İslam'a intisaplarına dair yazılı ve sözlü anlatılar, gerçekle olağanüstünün iç içe geçtiği metinler hâlindedir. Her ne kadar yaşanmışlıklar ve gerçek kişiler üzerine kurulu aktarımlar olsa da dini, devleti, kişiyi ululama ve İslam öncesi ananenin uyarlanmasıyla oluşan varyasyonlar, tarihî zemini tespitte içinden çıkmayı imkânsızlaştıran bir görünüm arz etmektedir. Köprülü (2011, s. 189), Tezkire-i Satuk Buğra Han metinlerinde olaylar ve geçtikleri mekânların açıkça anlatılmasına rağmen bu yazmaların hiçbir zaman tarihî vesika kabul edilemeyeceğini, İslam kültür dairesine giren Doğu Türkistan'a ait bu anlatılarda hükümdar ailesi beklentileri doğrultusunda bezenmiş, sözlü kültürde olağan görülebilecek varyasyonların ortaya çıkmasının beklendik durum olduğunu ifade eder.

---

5 Or. 8161'de Harun Buğra Han.

6 Yavuz'a (2005) göre miraçla ilgili farklı tarihlendirmeler olmakla birlikte en sahih olan, hicretten bir yıl önce gerçekleştiğine dair aktarımdır. Bu bilgiye göre Sultan Satuk Buğra Han'ın Or. 8161'deki doğum tarihi H 329'dur (M 940-941) https://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/ Erişim Tarihi: 14.08.2020 00.08.

7 M 1037-1038 https://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/ Erişim Tarihi: 14.08.2020 00.33.

Bu çalışmada ele alınan British Library'deki Or. 8161 numaralı yazma, bir Uveysi tezkiresi olup farklı kataloglarda *Tezkire-i Uveysîye / Tezkire-i Buğrahânî* gibi adlarla kayıtlıdır. Uveysilik, rüya benzeri manevi bir usulle irşadı anlatan tasavvuf terimidir. Veysel Karanî'nin Yemen'de, kendisiyle bizzat karşılaşmadan, Hz. Muhammed tarafından irşat edildiği kabulü üzerine kurulu olan Uveysi tabakatında bir sufinin bu yolla irşadı ancak dört vesileyle mümkündür: Hz. Muhammed'den, Veysel Karanî'den, Hızır'dan veya bir mürşidikâmilden manevi terbiye alma. Uveysiliğe dair ilk eser Ferîdüddin Attâr'ın H 618'de (M 1221) tamamladığı Tezkiretü'l-Evliyâ'dır. Uveysiliğe dair eserler, en çok Orta Asya ve Doğu Türkistan kültür muhitinde kaleme alınmıştır (Tosun, 2012, s. 400).

H 1219 (1804) yılında istinsahı tamamlanan Or. 8161 numaralı metnin 75a-83a sayfaları arası Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesini içermektedir. Bu yazmada Sultan Satuk Buğra Han ve Ebu'n-Nasr Sâmânî, Uveysi sufilerinden kabul edilmektedir. Bu metinde, Ebu'n-Nasr Sâmânî'nin mürşidi Hz. Ebû Bekir, Sultan Satuk Buğra Han'ın mürşidi ise Hz. Hızır'dır. Ancak Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesinde Hz. Muhammed'in miracına değinilirken Sultan Satuk Buğra Han ve Ebu'n-Nasr Sâmânî'nin mana âleminde buluştukları ve Sultan Satuk Buğra Han'ın doğumundan evvel Sâmânî'den Kur'an kıraat ettiği bilgisi Hz. Muhammed'den rivayet edilmektedir.

Ebu'n-Nasr Sâmânî'yi Türklerin İslam'a geçişinde ana karakter olarak farklı anlatılarda, farklı kimliklerle görmek mümkündür. Yıldız (2017), Manas Destanı'nın Sagımbay Orazbakov varyantında gerçek adı Abunasir Samânî olan Aykoco'nun Hz. Muhammed'den 200 veya 400 yıl sonra doğduğu bilgisini vermiştir. Bu çalışmada Sâmânî'nin künyesi -*Manas Entsiklopediyası*'ndaki bilgi esas alınarak- 820-864/865 arasında Sâmânî tahtına oturan Ahmed b. Esed'in oğlu Ebû Nasr b. Ahmed[8] şeklinde açıklanmıştır.

British Library Or. 8161 numarada saklı Tezkire-i Buğra Han'da Ebu'n-Nasr Sâmânî'nin doğum ve ölüm tarihiyle[9] ilgili herhangi kesin bir kayıt bulunmamaktadır. Buna karşılık yaşı, ailesi, yaşadığı yer, mesleği ve irşat sürecinin farklı vesilelerle açıklandığı tespit edilmiştir. Yazmada gerek Sultan Satuk Buğra Han gerekse Ebu'n-Nasr Sâmânî'nin başlarından geçen olaylara dair anlatıların olağanüstülüklerle bezendiği görülmektedir. Örneğin Sultan Satuk Buğra Han'ın doğumunda yaşanan doğa olaylarının bir varyant şeklinde, Hz. Muhammed'in viladetinde yaşananlarla örtüştüğü söylenebilir. Zaman

[8] Golden (2008, s. 358), Bilge Kül Kadır Han'ın oğlu Oğulçak Kadır Han'ın Sâmânî hükümdarı İsmail b. Ahmed tarafından 893'te mağlup edilmesinin ardından Kaşgar'a çekildiğini, Karahanlı prensi Satuk'un burada Müslüman olduğunu ancak tarihî zemin ve koşulları eldeki verilerle kestirmenin mümkün olmadığını vurgulamıştır.

[9] Jarring metninde ölüm tarihi için H 350 (M 961-962) işaret edilmiştir (Zal ve Eker, 2014).

içinde oluşan bu varyant, siyasi liderin aynı zamanda dinî lider olarak görülmesi ve Türkler arasındaki peygamber sevgisiyle açıklanabilir. Metindeki diğer bir olağanüstülük hem Sultan Satuk Buğra Han'ın hem de Ebu'n-Nasr Sâmânî'nin vefatlarından hemen sonra, kabirlerine yerleştirilirken veya cenazeleri yıkanmadan evvel konuşmalarıdır. Metindeki bu olağanüstülükler bir yana bırakılarak Tezkire-i Buğra Han'da Ebu'n-Nasr Sâmânî ile ilgili bilgiler şu şekilde özetlenebilir:

Or. 8161'de Ebu'n-Nasr Sâmânî'nin ticaretle uğraştığı, bunu dünya malı arzusuyla değil sünnet olarak ifa ettiği aktarılmaktadır.

> 75a-9 Ammā avvalķı ḥāletleride sevdāgerçilik ķılur ėrdiler, anı hem Resūl (10) ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellemniŋ sünnetleri dėp anı ki sevdāgerlik ṭarīķası bilen (11) nefsniŋ, peydā yörgenler andaġ ėmes ėrdiler.

Aşağıdaki bölümde, Sultan Satuk Buğra Han'ın doğumundan evvel, Ebu'n-Nasr Sâmânî'yle mana âlemindeki yakınlıkları anlatılmaktadır. Bu bölümün öncesinde Hz. Muhammed'in miracına değinilmiş ve orada gördüklerine atfen Sultan Satuk Buğra Han ve Ebu'n-Nasr Sâmânî'nin münasebeti açıklanmıştır.

> 77a-6 [...] yana alta yıl tavaķķuf ķıldı. Bu alta yıl dār-ı (7) riyāżet ve mücāhede birlen özininiŋ rūḥ-ı muṭahharını ol Büzürgvār'nıŋ rūḥ-ı muķaddese-(8)-sige āşinā ķıldı. Bu ṭarīķa birle her künī ol iki rūḥnıŋ arasıda ᶜālem-i maᶜnāda mulāķāt (9) vāķiᶜ boldı. Ünsiyyet alıp birbirlerini biliştiler.

Yazmada, Ebu'n-Nasr Sâmânî'nin Uveysi olarak irşadına vesile olan kişi Hz. Ebû Bekir'dir.

> 78b-2 Ol Büzürgvār ṣāḥibü'ṭ-ṭarīķi'l-imām ᶜalet'taḥķīķ el-şeyḫü'ş-şefīk ve ķātilü'l-zindīķ (3) ve fi'l-ġār, refīķü'l-Resūl Ḥażret-i Emīrü'l-Müᵓminīn Ebū Bekr Sıddīķ rażiya'llāhu anhunıŋ (4) rūḥ-ı muṭaḥḥara ve münevverleridin terbiyyet tapıp ėdiler.

Ebu'n-Nasr Sâmânî'nin oğlunun adı Ebu'l-Fettah'tır.

> 77b-5 Ḥażret-i Ḫᵛāce derhāl ķoptılar yolnıŋ istiᶜdādını rāst (6) ķıldılar, öz oġlanları Ḫᵛāce Ebu'l-Fettāḥ ķaddesa'llāhu taᶜālā *sırrahunı* hem-rāh ķıldılar (7) ve Türkistān'ġa sefer ķıldılar.

Yazmaya göre Ebu'n-Nasr Sâmânî, maksuduna ulaşmak için görünür ve görünmez âlemde yanlarında gelen Uveysi dervişleri ve topladıkları kervan ahalisiyle birlikte Medine'den[10] yola çıkmış, Fergana'da sorup soruşturduğunda aradığı vasıflardaki kişinin Kaşgar'da olduğunu öğrenmiştir.

> 79b- 11 Naķlīdür ki Ḥażret-i Büzürgvār ol küni ki Ḥażret-i Resūl ṣalla'llāhu ᶜaleyhi (12) ve sellemniŋ ruḫṣatları bilen Medīne-i Münev-

[10] Jarring metnine göre Ebu'n-Nasr Sâmânî'nin evi Medine'dedir (Zal ve Eker, 2014).

vere'din ġazāt niyyet ḳılıp (13) Türkistān ṭarefige sefer iḥtiyār ḳılıp çıḳtılar, tabaḳa-i meşāyiḫ-i Uveysiyye'niñ (14) cemīᶜileri ᶜālem-i maᶜnāda bularġa hem-rāh boldılar. Ammā bu ᶜālem-i ẓāhirde Uveysi meşāyiḫ-(15)-lerdin yėtmiş kişi olar birle sefer iḥtiyār ḳıldılar.

77b-7 Āheste āheste, şehr-be-şehr, soray soray kėldiler. (8) Bir yıl Ferġāna şehrige yėttiler ve sordılar kim "Bu diyārda bu nevᶜ ẕāt-ı bā-berekātlar bar (9) mikin?" dėp. Anda ḫaber bėrdiler ki "Bu siz soray-durġan kişi Kāşġar vilāyetide bardur (10) velīkin yaşları kiçigdür, sizniñ maşlaḥatiñgizge yaramas."

Kervanda Ebu'n-Nasr Sâmânî'nin yanında olanlardan biri de mesleği aktarlık olan Şeyh Necmü'd-dîn'dir. Bu kişi, yazmaya göre Ebu'n-Nasr Sâmânî'nin seferlerinde yanında olan, dünya işlerini ondan öğrenen, Sultan Satuk Buğra Han'a dinî bilgileri ve ritüelleri öğretme bakımından üstatları olan bir zattır. Ayrıca Şeyh Necmü'd-dîn, ölümünden sonra Ebu'n-Nasr Sâmânî'nin cenazesini Sultan Satuk Buğra Han ve Ebu'l-Fettah ile birlikte yıkayan üç kişiden biridir.

80a-2 Ol yėtmiş kişidin birleri Ḥażret-i Şeyḫ Necmü'd-dīn ėrdiler. Ḥażret-i (3) sulṭānü's-selāṭīn ve burhāni'l-müslimīn Ḥaẕret-i Sulṭān Satuk Buġra Ḫan (4) ᶜaleyhi'r-rahmetihi ve'l-rıżvānnıñ Şeyḫ Necmü'd-dīn'ġa nisbet ve irādetleri Ḫᵛāce Ebu'n-Naṣr (5) Sāmānī'din tolaraḳ ėdi, egerçi ᶜilm örgenişde ve ẕikr telḳīnde pīrleri ve üstād-(6)-ları bolsa. Hem Ḥażret-i Ebu'n-Naṣr Sāmānī bu ᶜālemniñ kārını, maşlaḥatini Şeyḫ Necmü'd-dīn'ġa (7) tafşurup ėdiler. Ol vechdin gāhā ticāret üçün sefer barur ėdiler. Ol (8) sebebdin Şeyḫ Necmü'd-dīn ᶜaṭṭārī ėrdiler.

Or. 8161'e göre Ebu'n-Nasr Sâmânî, Sultan Satuk Buğra Han'la karşılaştıklarında 70 yaşındaydı.

78a-2 Ḥāṣıl-ı kelām ol-ki ol Büzürgvār'nıñ yėtmiş yıl tartġan meşaḳḳat-(3)-leriniñ mīvesi ve riyāżetleriniñ fāyidesi bu ėrdi ki Ḥażret-i Ḥaḳ subḥānehu (4) ve taᶜālānıñ bendeleriniñ İslām'ıġa sebeb boldı.

Ebu'n-Nasr Sâmânî, 88[11] yaşına ulaştığında sayısız sıkıntı ve dinen perhiz ile imtihan olmuştur.

78a-14 Ammā maᶜlūm bolġay-ki ol Büzürgvār'nıñ ᶜömrleri (15) seksen sekizge yėtip ėdi, bu müddetde ᶜadedsiz cedd ü cehd körgüzüp [78b]-(1) bī-ḥadd riyāżetler tarttılar ve maḳṣūdlarıġa yėtip mürīd perverīş ḳıldılar.

[11] Jarring metninde Ebu'n-Nasr Sâmânî, 80 yıl yaşamıştır (Zal ve Eker, 2014).

Üzerinde çalışılan yazmada, bunca sıkıntı, mihnet gören ve İslam'a bağlı bir hayat süren Ebu'n-Nasr Sâmânî'nin kutupluk mertebesine ulaştığı aktarılmaktadır.

> 80a-13 Peyġamber ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellemdin (14) beşāret boldı-ki "Ey Ebu'n-Naṣr! Vāḳıf bolġıl! Furṣatnı ġanīmet tutġıl! 'Dünyānıŋ (15) devleti ve āḫiretiniŋ saᶜādeti Ḥaḳ subḥānehu ve taᶜālā bi-niyāz dergāhıda maŋa müyesser boldı.' **[80b]**-(1) dėp özüŋge pendāṣt ḳılġıl, hūşuŋ bolġıl ki bu mertebe yoḳġarı bir mertebeᵓī (2) bar ki ol mertebeni mertebe-i ḳuṭbiyyet atapdurlar. Ḫaberdār bolġıl ki bu ḳuṭblıḳnıŋ libāsını (3) saŋa ḥavāle ḳılıpdurlar."

2. Ebu'n-Nasr Sâmânî, Buğra Han Yazmaları ve British Library Nüshası

Satuk Buğra Han menkabelerinin farklı ülke kütüphanelerinde nüshaları bulunmaktadır. Bunların bazıları başka bir Türkçe metinden istinsah edilmiş, bazıları ise Farsçadan Türkçeye çevrilmiş veya erken dönemde çevrilen bir metinden istinsah edilmiştir. Menkabeyi içeren kimi yazmalarda menkabeyle birlikte Ebu'n-Nasr Sâmânî ve Buğra Han'ın ahfadının anlatıları mevcuttur. Yazmaların bir kısmındaysa yalnızca Buğra Han menkabesinin bulunduğu, diğer anlatıların başka konularda olduğu görülmektedir.

Satuk Buğra Han'la birlikte onun İslam'ına vesile olan Ebu'n-Nasr Sâmânî ve Buğra Han'ın ahfadının hayatlarını anlatan bütüncül bir nüsha Berlin Staatsbibliothek'te Ms. or. oct. 1723 numarada bulunmaktadır (Götz, 1979, s. 528-529). Götz kataloğundaki 76 sayfalık bu metnin örnek cümleleri ile Or. 8161'deki metnin ilgili kısımlarının örtüştüğü tespit edilmiştir. Ancak Or. 8161'de Satuk Buğra Han menkabesinden sonra başka Uveysi sufilerin anlatıldığı görülmektedir.

Hofman (1969, s. 59-61), Buğra Han Tezkiresi'nin Çağatayca nüshalarının üçünün Taşkent'te, birinin İngiltere'de bir diğerinin de St. Petersburg'da (Leningrad) olduğunu belirtmiştir. Taşkent nüshalarından *Tercüme-i Tezkire-i Buğra Han* H 1230 (M 1814-1815), *Tezkiretü'l-Evliyâ-yı Buğrahanî* ise H 1267 (M 1851) yılında istinsah edilmiştir. Mütercimi M. Niyâzî Kâşgarî olan İngiltere nüshası 19. yüzyılın başında yazılmıştır. Hofman eserin Farsça ismini *Tezkire-i Uveysîye* / *Tezkire-i Buğrahânî* şeklinde vermiştir (1969, s. 60). Farsça özgün metin, tahminen 17. yüzyılda Ahmed b. Sa'deddîn el-Uzġanî en-Nemenġânî tarafından yazılmış ve H 1183 (M 1769-1770) yılında M. Gedâ b. M. İbrâhim tarafından Yarkent'te Türkçeye çevrilmiştir (Hofman, 1969, s. 60). Hofman'ın (1969, s. 60) işaret ettiği diğer bir yazma olan *Petrovskiy* koleksiyonundaki St. Petersburg (Leningrad) nüshası ile Kaya'daki (2007) nüshanın aynı olması muhtemeldir. Kaya (2007, s. 21), yazmanın dilini *Karahanlı ve Harezm çevresi Türk dili* şeklinde açıklamış, 14-15. yüzyıl ve sonrasına tarihlendirdiği özgün bir metnin geç bir istinsahı olduğunu ifade etmiştir.

Baldick'in (1993) çalışmasında Oxford, St. Petersburg ve Biritish Museum (Or. 8161) yazmaları üzerinde durulurken DeWeese (1996, s. 93), Oxford ve St. Petersburg'daki Farsça iki yazmanın dışında 14 metinden haber vermektedir. Demir'e (2017, s. 12) göre Taşkent'te dört, Oxford-Bodleian Kütüphanesinde üç, Paris, Londra, Rusya ve Berlin'de birer Buğra Han yazması bulunmaktadır.

Robert Barkley Shaw, 1878'de *A Sketch of Turki Language As Spoken in Eastren Turkistan* ve 1880'de *A Sketch of Turki Language As Spoken in Eastren Turkistan Turki-English Vocabulary* adlı eserlerinde menkabenin Arap harfli matbu metni ve onun İngilizce tercümesi ile söz varlığını yayımlamıştır. Li (2005), 17. yüzyıldaki başka bir metinden istinsah edildiğini belirttiği Shaw nüshası üzerine çalışmış ve Satuk Buğra Han anlatılarının bilhassa sözlü gelenekte, Uygurlar arasında yaşatıldığını belirtmiştir. Berbercan (2011), dilini "Klasik Dönem Sonrası Çağatayca (Post-Classical Chagatay)" şeklinde ifade ettiği metnin çeviri yazı metnini ve Türkçe çevirisini yayımlamıştır.

Satuk Buğra Han yazmaları üzerine yapılan ikinci yayın F. Grenard'a aittir. Grenard (1900), menkabe nüshalarını değerlendirdiği yayınında Türklerin İslam ile etkileşim süreci üzerinde de durmuştur. Turan (1939, I-II-III-IV, 1940), Grenard'ın çalışmasını *Ülkü Mecmuası*'nda tercüme etmiştir. Grenard, Satuk Buğra Han metninin 17. yüzyılın ikinci yarısında istinsah edildiğini, 135 sayfalık metnin Ebû-Nasr Sâmânî, Satuk Buğra Han ve onun haleflerini ihtiva ettiğini belirtmiştir (Turan, 1939, I, s. 145).

Satuk Buğra Han anlatılarını içerir bir diğer yazma Kaşgarlı Niyazi'ye aittir ve Özbekistan Bilimler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü Kütüphanesi 1818 numarada kayıtlıdır. H 1321 (M 1903-1904) tarihinde tamamlanmış olan eser, manzum-mensur karışık yazılmıştır. Satuk Buğra Han'ın İslam'a intisabı ve mücadelelerinin anlatıldığı yazmayı Erim (2011), yüksek lisans tezi olarak çalışmıştır.

British Library'deki Or. 8161 numaralı yazmanın *Hazret-i Sultan Satuk Buğra Han* bölümü Dağıstanlıoğlu (2012) tarafından yayımlanmıştır. Bu çalışmada yazma tavsifi ve diğer nüshaların durumunun yanı sıra üzerinde çalışılan menkabenin kısmi dil bilgisi özellikleri de ortaya koyulmuştur. Dağıstanlıoğlu'nun (2012) çalışması yalnızca *Hazret-i Sultan Satuk Buğra Han* menkabesiyle sınırlıdır ve bu çalışmada Or. 8161'daki Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesine değinilmemiştir.

Molla Hacı'nın telif ettiği Çağdaş Uygurcayla yazılmış *Buğra Hanlar Tezkiresi*'nin metin yayımı İsa Özkan (2013) tarafından yapılmıştır. Bu metinde, diğer Buğra Han menkabelerinden farklı olarak kılıcının düşmanlar arasında

uzayıp onları helak etmesi, atının ağzından ateşler çıkması vb. olağanüstülükler bulunmamaktadır.

İhtiva ettiği menkabeler bakımından Satuk Buğra Han menkabesini içermemesiyle diğer yazmalardan ayrılan *Literary Texts From Kashghar- The Original Texts in Facsimile Edited with a Preface*'de (Jarring, 1982), 15-68. sayfalar arasında *Kısasü'l-Enbiya*, 69-84. sayfalar arasında *Râhatu'l-Kulûb*, 85-100. sayfalar arasında *Ebû Nasr Sâmânî Tezkiresi*, 101-118. sayfalar arasında da Garib Sanem Şah anlatıları mevcuttur. Zal ve Eker (2014), bu katalogdaki Ebû Nasr Sâmânî menkabesinin metin yayımını gerçekleştirmiştir.

Demir'in (2017) *Satuk Buğra Han Destanı* başlıklı çalışması, Buğra Han menkabesinin farklı kütüphanelerdeki nüshalarının toplanmasının ardından Satuk Buğra Han'ın dünyaya gelmeden önceki hâli, dünyaya gelişi, Müslüman oluşu, olağanüstülükleri, vefatı ve soyundan gelenlerin mücadelelerini anlatan oluş sırası gözetilerek birleştirilmiş bir anlatı hüviyetindedir. Bu eserin sonunda menkabede yer alan kişilerin dizini, künyeleri ve varsa onlarla ilgili çalışmalara da yer verilmiştir.

Bu makalede çalışılan metin, British Library'de Or. 8161 numarayla mahfuz yazmada yer almaktadır. 430 varaklık yazmada 75a-83a arasında *Ebu'n-Nasr Sâmânî*, 83a-102b arasında ise *Satuk Buğra Han* menkabesi kaleme alınmıştır. Yazma geneli itibarıyla manzum-mensur karışık bir eser olmakla birlikte Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesinde manzumeye yer verilmemiştir. Yazmanın adı, metinde şu şekilde geçmektedir: [8b]-13 *bu kitābnı tezkire-i (14) buġra ḫan ataldı*. Eserin özgün hâlinin *Farsī til birlen* yazıldığı ve *Türkī kitābıġaça ki müretteb boldı* bilgisi Or. 8161'de yer almaktadır. Kapağında M 1785 - M 1856 arasına işaret eden üç ayrı tarih olmakla birlikte istinsah tarihi eserin sonunda H 1219 (1804) olarak verilmiştir. Yazmanın müellifi ve müstensihi hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Or. 8161'in ilk sayfasında düzenli olmayan ifadelerden birinde *inal aḳsuluḳ taḥrīri āḫir boldı* cümlesi yer almaktadır. DeWeese (1996, s. 94-95), Baldick (1993) ve Hofman'ın (1969) verilerini değerlendirerek eserlerin yazarları hakkında mutlak bir bilgiye erişilemeyeceğini belirtmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümü olan çeviri yazılı metinde, Or. 8161'in eldeki kopyasında nispeten silik olan kısımlar, farklı bir mürekkeple yazıldığı kabul edilerek kırmızı ile belirtilmiş, özgün metinde üstü yine aynı siliklikteki bir mürekkeple çizilen kelimelerin çeviri yazıda altı kırmızıyla çizilmiştir.

3. Metin

[75a]-(1) Altınçı bāb, maẕhar-ı raḥmānī ve ḳārī-yi kelām-ı (2) rabbānī, müʿeyyed ve yārī dehende-i salṭanat [u] sulṭānī, mürevvic-i şerīʿat-i Peyġamber-i āḫirü'z-zamān, (3) muḥiyyü'l-İslām ve muḳavva-i dīn, şeyḫü'ş-şüyūḫ ve

ḳuṭbü'l-meşāyiḫ ve muḳaddem-i evliyā ḥażret-i (4) Ḫᵛāce Ebu'n-Naṣr Sāmānī'niñ aḥvāl [ü] evżāᶜ-ı kerāmāt ve maḳāmātlarınıñ beyānıda.

(5) Ḫᵛāce Ebu'n-Naṣr Sāmānī raḥmetu'llāḥi ᶜaleyhi ve berekātuhu andaġ merdī ėrdiler ki kemāl-i faẓl u (6) edebde, faṣāḥat ve belāġat bābıda bī-bedel ve ᶜilm-i ẓāhirde bī-naẓīr ėrdiler ve ᶜilm-i bāṭında (7) hem ol-vaḳtda hem teñgleri yoḳ ėrdi. Şerᶜni andaġ bes tutar ėrdiler kim ol (8) büzürgvārdın tā āḫir nefesleriġaça yā sözleride yā fiᶜlleride ḫilāf-ı şerᶜ vāḳiᶜ bolġan (9) ėmes ėdi. Ammā avvalḳı[12] ḥāletleride sevdāgerçilik[13] ḳılur ėrdiler, anı hem Resūl (10) ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellemniñ sünnetleri dėp anı ki sevdāgerlik ṭarīḳası bilen (11) nefsniñ, peydā yörgenler andaġ ėmes ėrdiler. Belki ol Büzürgvār'nıñ ġaraẓları (12) ol ėrdi ki bu ṭarīḳa birlen Ḫudāy taᶜālānıñ bendelerige feyż yėtkürdiler ve zekevāt-(13)-nıñ ṣevābıdın maḥrūm ḳalmaġaylar.

Bir künī ol Büzürgvār'nıñ aṣḥāblarıdın birleri suᵓāl[14] (14) ḳıldılar ki "Ey Ḫᵛāce! Munça dünya bilen sevdāgerçilik nėçe lāzımdur?" Ḫᵛāce cevāb (15) bėrdiler ki "Ey birāderim! Obdan aytadur-siz ammā ança bardur ki faḳīr, belāġatke yėtip **[75b]**-(1) mükellef bolup tā bu maḥalġaça Ḥażret-i Resūl ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellemniñ yā ḳavli yā fiᶜli yā sünnet-(2)-leridin ḳaṣden hīç sünnetni terk ḳılġanım yoḳdur. Bu sünnet hem terk bolmasun-dėp bu (3) işni iḫtiyār ḳıldım. Yana bu hem bardur ki sevdāçilikde Müsülmānlarġa (4) menfaᶜat yėtedür hem seferde hem ḥażarda hem dağı zekevātnıñ ṣevābıdın behre-(5)-mend bolġay-mėn. Añgladıñgız mu ėkin?"

Ḥażret-i Nebī ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellemniñ zamāne-(6)-leride aṣḥābdın bir ançaları faḳīr ėdiler ança Ḥażret'niñ ḳaşıġa kėlip ᶜarż (7) ḳıldılar "Yā Resūla'llāh! Özge aṣḥāb dünyādār, bizler faḳīr. Olar zekevāt ṣevābı-(8)-dın behre yėtedürler, bizler maḥrūm ḳaladur-miz. Bizler mü anıñgdın ṣevāb tafıp (9) olar birlen berāber bolsaḳ." dėp. Ḥażret-i Resūl ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellem (10) aydılar: "Ey faḳīr! Sizlerge müjde oldur ki her farż-ı namāzdın kėyin otuz üç merātibe (11) elhamdulillāh, otuz üç mertebe subḥānallāh, otuz üç mertebe Allāhu ekber ve bir merātibe (12) lā ilāhe illa'llāhu vaḥdehu lā şerī-

---

12 Bu kelime hem Dağıstanlıoğlu'nda (2012) hem de bu çalışmada üzerine gelen ekin ünsüzü göz önünde bulundurularak *avval* şeklinde yazılmıştır. Bu yazım tercihi, kelimenin benzer nitelikteki eklerle düzenli kullanımının göz önünde bulundurulmasıyla ilgilidir. Ek uyumsuzluğu tespit edilen Türkçe ve alıntı kelimelerde benzer yazım uygulanmamıştır.

13 Aslı Farsça sūdā, sūdā-ger olan bu kelime, Özbekçede *sevdâger, sevdâgerlik, sevdâgerçilik*; Çağdaş Uygurcada *soda /so:da/, soda ḳılmaḳ, soda ticaret, sodiger, sodigerçi, sodigerçilik, sodigerzade* vb. şekillerdedir (Steingass, 1930, s. 707; *Özbek Tilining İzohli Lugati, -1981I,* s. 7-8; Devellioğlu, 1986, s. 1151; *Uygur tiliniŋ izahliq lugiti,* 1992, s. 532-535; *A concise Uighur - English dictionary,* 1997, s. 361). İncelenen metindeki سوداكرليك , سوداكرجيليك ve سوداجيليك biçimleri, kelimede Çağdaş Uygurcadaki orta hece daralmalarının olmadığını göstermiş ve bu kelimeler Özbekçedeki gibi okunmuştur.

14 Metinde سوال şeklindedir.

ke leh lehü'l-mülkü ve lehü'l-ḥamdü yuḥyī ve yümīt ve hüve ḥayyun (13) lā yemūt bi-yedihi'l-ḫayr ve hüve ᶜalā külli şeyᵓin ḳadīr, dėp bu tesbīḥni vird ḳılınġlar (14) tā olarġa berāber bolġay-siz." dėdiler. Bu cemāᶜat bī-ḥadd u ġāyet ḫoşnūd bolup (15) bu virdġa meşġūl boldılar. Nėçe vaḳtdın kėyin Peyġamber ᶜaleyhi's-selāmnınġ bu [76a]-(1) emrilerni aġniyālar ėşitip olar hem bu virdġa meşġūl boldılar. Nėçe vaḳtdın (2) kėyin Peyġamber ᶜaleyhi's-selāmnınġ ḳaşlarıġa kėlip ᶜarż ḳıldılar "Yā Resūla'llāh! Aġniyālar (3) hem anġlap bu virdġa meşġūl bolupdurlar." dėp. Ḥażret-i Resūl ṣalla'llāhu ᶜaleyhi (4) ve sellem aydılar ki zālike faḍlu'llāhi yuᵓtīhi men yeşāᵓ[15] "Bu Ḫudāy taᶜālānınġ faḍlıdur (5) bėredür Allāh taᶜālā anı ḫᵛāhlaġan kişige."

Bu işler delālet ḳıladur zekevāt-(6)-nınġ ṣevābınınġ tolalıḳıġa ammā maᶜlūm bolġay-ki Ḥażret-i Ḫᵛāce ḳaddesa'llāhu rūḥahu seferde (7) yörgende ḫayr [u] saḫāvetni bī-nihāyet ḳılur ėdiler ve şehrde tursalar Ḥażret-i Ḥaḳ subḥānehu (8) ve taᶜālānınġ bendeçilikige ançınan saᶜy u gūşiş ḳılur ėdiler eger olarnınġ (9) riyāżet ḥadd u cehdlerini beyān ḳılınsa seng-i ḫāre pāre pāre bolur. Ammā ol (10) Büzürgvār'nınġ riyāżetleridin biri oldur ki her kėçe bir mertebe ḫatm-i Ḳur'ān ḳılur (11) ėdiler ve dendānlarınınġ nūrınınġ rūşenliki birlen Ḳur'ān'dın iki süfāret (12) yėtür[ür] ėdiler ve beş merātibe ġusl ḳılıp otuz iki rekᶜat namāznı Sūre-i Yāsin (13) bilen oḳur ėdiler, bu ṭarīḳada her rekᶜatige Sūre-i Yāsin'ni ḫatm ḳılur ėdiler.

Bir kün (14) olturup ḫātırlarige kėldi-ki sefer iḫtiyār ḳılġaylar, seferinġ çapduġını ḳılıp (15) ḳarārı bėrdiler. Ėrtesi sefer ḳılġaylar kėçe boldı her kėçe ḳıla-durġan işleriġa [76b]-(1) meşġūl boldılar ve ol vaẓīfelerini edā ḳılġan vaḳtda közleri uyḳuġa (2) bardı. Körseler[16] Ḥażret-i Peyġamber ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellem kėldiler, aydılar ki (3) "Ey Ebu'n-Naṣr! Seferdin toḫtaġıl ki sefer vaḳti ėmes ve her nerseᵓī ki mėninġ sünnetim ėdi (4) nėçe kėltürdünġėmdi nėçend müddet tavaḳḳuf ḳılġıl. Seferinġ vaḳti bolġanda ruḫṣat (5) bėrür-mėn, sefer ḳılur-sėn." dėdiler. Derḥāl Ḥażret-i Ḫᵛāce bīdār boldılar. Aydılar ki (6) "Yā Resūla'llāh! Seferni terk ḳıldım." dėp tavaḳḳuf ḳıldılar.

Alta yıl ötkendin kėyin (7) yana ān Ḥażret ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellem Ḫᵛāce'ninġ tüşide ẓāhir boldılar ve aydılar ki (8) "Ey Ebu'n-Naṣr! Ėmdi māniᶜ-i sefer yoḳtur, Türkistān ṭarefige sefer ḳılġıl. Anda Ḫudāy (9) taᶜālānınġ ᶜazīz bendeleridin bardur ve mėninġ ᶜazīz ümmetlerimdin bir ᶜazīzi (10) bardur. Anınġ rūḥını miᶜrāc kėçesi ᶜarşınınġ taḥtıda ḳandīlde körüp ėdim (11) ve birāderim Cebrāᵓīl'din ėşitip ėrdim-ki Türkistān ḫalḳınınġ İslām'ġa kėlmeki, ol (12) diyārnınġ dervāzelerininġ feṯḥ bolmaḳı ol kişininġ Ḥaḳ-perest girih-

[15] Cuma Suresi 4. ayetin bir bölümüdür. Ayetin bütününün anlamı "*İşte bu, Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir*. Allah büyük lütuf sahibidir." şeklindedir. http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/cuma-suresi-62/ayet-1/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1.

[16] Metinde bu kelimeden önce üzeri çizilmiş hâlde کوزلری kelimesi bulunmaktadır.

(13)-güşā ḳollarıġa mevḳūfdur. Anıñ īmān örgetmek ve Ḳur'ān taʿlīm bėrmek sėniñ (14) barışınġa mevḳūfdur. Çerā ki miʿrāc kėçesi anıñ rūḥını bu şıfat birlen körgende (15) sėniñ[17] anıġa hem-rāh ėdi şubu ṭarīḳa bilen anıġa telḳīn-i īmān ve taʿlīm-i Ḳur'ān ḳılur **[77a]**-(1) ėdi. Mihter Cebrāʾīl'din ol hem manıġa maʿlūm bolup ėdi ki anıñ īmān ve Ḳur'ān'nıñ (2) devletige müşerref bolmaḳı seniñ telḳīn ve taʿlīm ḳılmaḳınġa mevḳūfdur." Vaḳtā bu ḫoş-ḫaber Ḥażret-i (3) Peyġamber ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemdin ol Büzürgvār'ġa maʿlūm boldı, bilā-nihāye ḫoş-vaḳt (4) bolup ẕevḳ [ü] şevḳ ol büzürgvārġa ġālib boldı, Ḥażret-i Ḥaḳ subḥānehu ve taʿālāġa (5) tola şükrler aydı ve Ḥażret-i Ḫᵛāce-i Kevneyn ve Resūlü's-Saḳaleyn Peyġamber ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem-(6)-ġa ʿadeddin bīrūn ṣalavāt iberdi yana alta yıl tavaḳḳuf ḳıldı. Bu alta yıl dār-ı (7) riyāżet ve mücāhede birlen özinıñ rūḥ-ı muṭahharını ol Büzürgvār'nıñ rūḥ-ı muḳaddese-(8)-sige āşinā ḳıldı. Bu ṭarīḳa birle her künī ol iki rūḥnıñ arasıda ʿālem-i maʿnāda mulāḳāt (9) vāḳiʿ boldı. Ünsiyyet alıp birbirlerini biliştiler ve līkin ol ẕāt-ı bā-berekātnıñ vücūd-ı (10) şerīfleri vücūdġa kėlişge intiẓār ėrdiler ve aytur ėrdiler "Yā Rab! Bolġay mu kim pāklıḳ (11) ʿāleminiñ ṣahbāzı, ʿālem-i ervāḥnıñ bülend mertebesidin ʿālem-i nāsūtnıñ sett (12) maḳāmıġa tüşkey-mü? Bu ʿālemdeki deryā ve cezīrelerdeki mevcūdātnı cūşġa kėltürgey; (13) dārlarınıñ, vilāyetleriniñ deryāsıdın deryā-yı maʿnevīniñ ġavvāsları dürr-i (14) ḥaḳīḳīġa almaġlıḳġa saʿy körgüzgeyler ve bizler hem olarnıñ devlet-i saʿādetiniñ (15) hümā-yı felek-fersāyınıñ bülend-mertebe-i sāyesinde öz ḥavṣala ve himmetimizniñ barça **[77b]**-(1) fervāz ḳılġay-miz, şāyed ol ṣahbāzlardın birini ḳolġa kėltürgey-miz ve maʿnā deryā-(2)-sıdın bir gevher-i naḳdīne tapḳay-miz." dėp bu endīşede ėrdiler.

Uyḳu ġalebe ḳıldı körse-(3)-ler yana ān Ḥażret ḥāżır[18] boldılar, aydılar ki "Ey Ebu'n-Naṣr! Kopġıl ki sefer vaḳti boldı, (4) Türkistān ṭarefige barġıl. Ol ẕāt-ı bā-berekātnı tapmaġlıḳġa cüst [ü] cū ḳılġıl, (5) ʿālem-i şahādetge kėldi." dėp. Ḥażret-i Ḫᵛāce derhāl ḳoptılar yolnıñ istiʿdādını rāst (6) ḳıldılar, öz oġlanları Ḫᵛāce Ebu'l-Fettāḥ kaddesa'llāhu taʿālā sırrahunı hem-rāh ḳıldılar (7) ve Türkistān'ġa sefer ḳıldılar.

Āheste āheste, şehr-be-şehr, soray soray kėldiler. (8) Bir yıl Ferġāna şehrige yėttiler ve sordılar kim "Bu diyārda bu nevʿ ẕāt-ı bā-berekātlar bar (9) mikin?" dėp. Anda ḫaber bėrdiler ki "Bu siz soray-durġan kişi Kāşġar vilāyetide bardur (10) velīkin yaşları kiçigdür, sizniñ maṣlaḥatiñizge yaramas." Ḥażret-i Ḫᵛāce aydılar ki (11) "Anıñ kiçigliki biziñ maḳṣūdumızġa żarar ḳılmaydur ve olarnıñ vücūd-ı şerīf-(12)-leri der-kārdur." Vaḳtā ki Ḫᵛāce bu

[17] Metinde tamlayan durumu eki, eksiltmeler sonucu ardı sıra iyelik içeren bir isim olmaksızın sıklıkla kullanılmaktadır. Burada eksiltili kısım, aynı zamanda bir art gönderim olup "sėniñ [rūḥuñ]" şeklinde tamamlanabilir.

[18] Metinde حاضير şeklindedir.

ḫaberni èşittiler, ıżṭırāb birlen boldılar, bular bilen (13) üç yüz kişi kārvān ḫalḳıdın Ḳāşġār vilāyetige İslām āşkārā ḳılmaḳ üçün revān boldılar. (14) Nè-çend müddetdin kèyin bir yerige yèttiler ki yète-durġan yèr ol èrdi ve andaġ nèrseni kördi-ki (15) köre-durġan yèr ol èdi ve aydılar ki ol nèrseni aytġuluḳ ol èdi ve èşittiler [78a]-(1) ol nèrseni èşitgülük ol èdi olarnı hem ḳıldılar ol nèrse^{c}ī ki ḳılġuluḳ èrdi. (2) Ḥāṣıl-ı kelām ol-ki ol Büzürgvār'nıṉġ yètmiş yıl tartġan meşaḳḳat-(3)-leriniṉġ mīvesi ve riyāżetleriniṉġ fāyidesi bu èrdi ki Ḥaż-ret-i Ḥaḳ subḥānehu (4) ve ta^{c}ālānıṉġ bendelèriniṉġ İslām'ıġa sebeb boldı.

Ḥażret-i Ḥaḳ celle ve ^{c}alānıṉġ (5) aldıda hīç ṭā^{c}at ve ^{c}ibādet ve velāyet bir kişige īmān örgetip Müsülmān (6) ḳılġandın ziyāderek ṣevāb bolmas èdi. Ol cihet, Ḥażret-i Ḫ^{v}āce ḳaddesa'llāhu (7) sırrahu'l-^{c}azīz çendān yıl bu devlet-i ebedī ve sa^{c}ādet-i sermedīniṉġ ārzūsıda (8) èrdiler. Āḫirü'l-emr murādlarıġa, bu devletge yètkendin kèyin yana on bir yıl Ḥaḳ subḥānehu (9) ve ta^{c}ālānıṉġ bendeçilikige meşġūl boldılar, ol ẕāt-ı bā-berekātnı terbiyyet ḳılmaḳ-(10)-nıṉġ ḳaṣdıda boldılar. Az vaḳtde kemālġa yètkürdiler. Ḥaḳ subḥānehu ve ta^{c}ālānıṉġ (11) bendeçilikige andaġ meşġūl boldılar ki hemme şeb [ü] rūz ṣāyim ve ġazāt bābıda (12) boldılar ki yètte miṉġ kişi ol Büzürgvār'nıṉġ ḳollarıda Müsülmān boldı (13) ve yètmiş kişi ol Büzürgvār'nıṉġ terbiyyeleridin mertebege yètti ve ellig (14) kişi ^{c}ilm-i ẕāhiride ^{c}ālim boldı. Ammā ma^{c}lūm bolġay-ki ol Büzürg-vār'nıṉġ ^{c}ömrleri (15) seksen sekizge yètip èdi, bu müddetde ^{c}adedsiz cedd ü cehd körgüzüp [78b]-(1) bī-ḥadd riyāżetler tarttılar ve maḳṣūdlarıġa yètip mürīd perverīş ḳıldılar. (2) Ol Büzürgvār ṣāḥibü'ṭ-ṭarīḳi'l-imām ^{c}alet'taḥḳīḳ el-şeyḫü'ş-şefīḳ ve ḳātilü'l-zindīḳ[19] (3) ve fi'l-ġār, refīḳü'l-Resūl[20] Ḥażret-i Emīrü'l-Mü^{c}mīn Ebū Bekr Sıddīḳ raẕiya'llāhu anhunıṉġ (4) rūḥ-ı muṭaḫḫara ve münevverleridin terbiyyet tapıp èdiler, Ḥażret-i Ya^{c}ḳūb (5) ^{c}aleyhi's-selām-nıṉġ ẓuhūrlarıda èdi. Bu vechdin bu Büzürgvār'nıṉġ ẕāt-i şerīf-(6)-leride üç ṣıfat bar èdi: Avval büryān, ikinçi çeşm-i giryān, üçünçi āh-ı sūzān.

(7) Ey dervīş! Agāh bolġıl ki seniṉġ āsmān-ṣıfat diliṉġ ḥicāblarnıṉġ perde-(8)-leri taḥtıda pūşīde bolup ḳalıpdur. Esrār-ı ḥaḳīḳīni èşite-durġan sem^{c}iṉġġa, (9) sünbe-i ġaflet tıḳılıp èşitmes bolupdur. Cehd ḳılġıl tā diliṉġni perde-i ḥicābdın (10) çıḳarġay-sèn ve sünbe-i ġafletni ḳulaġıṉġdın alġay-sèn tā dilinġa ġayb işler-(11)-din āşkārā bolġay ve sem^{c}iṉġ Perverdgār'nıṉġ ilhām-larını aṉġlaġay. Ammā (12) bu ṭarīḳada bolmaġlıḳ mevḳūfdur bu işġa ki yüz altmış mehlekelik deryā ki (13) ol deryāda yüz miṉġ kişi helāket yètken ^{c}aşḳ-nıṉġ zorḳaçasıda (14) olturup kāmil bolġan kèmeci birlen ol deryādın selāmet ötkey-sèn (15) ve yana bu rāh [u] ṭarīḳatde yüz tört dih-bānı bar anıṉġ bü-lendliki āsmān birlen berāber ki **[79a]**-(1) tola kişiler ol dih-bāndın ötmeglikniṉġ ḳaṣdıda ^{c}ömri āḫiriġa yètipdür, yolġa (2) kirgen ḫalk ol müşkil işlerdin ötkey,

[19] Metin ضنديق şeklindedir.

[20] Metindeki للرسول رفيق şekli Türkçe söz dizimi yapısıyla açıklanabilir.

andın bu kārġa lāyıḳ bolġay-ki yol (3) tanup yol başlaġuçılar bolup ve menzillerni ḳaṭᶜ ḳılıp ve maḳāmlarnı ṭayy ḳılġay. (4) Ümīd bar ki maḳṣūdıġa yètip maṭlūbıġa vāṣıl bolġay. Şol vaḳtde beşeriyyet-(5)-niṉg ḥicābıdın ḳutulup bu işġa mānīᶜ bola-durġan ḥavādiṯāt ve ḫalelni ḳaṭᶜ ḳılġay. (6) Bu yolda dervīşke mānīᶜ[21] bola-durġan iş bu ᶜālemniṉg taᶜalluḳıdur, munıṉgdın (7) bölek dervīş hīç mānīᶜ yoḳdur. Anıṉg üçün Ḥażret-i Şeyḫ ḳaddesa'llāhu sırrahu'l-(8)-ᶜazīz riyāżet ve meşaḳḳatni tola tartġan sebebdin saᶜādet-mendleriṉg mertebe-(9)-sige müşerref bolupdurlar. Dervīşniṉg naṣībi şubu ki dervīş ol kārnı ḳılġay (10) ki Ḥażret-i Büzürgvār ġazīlıḳ ṣıfatige muttaṣıf bolupdurlar, meşāyiḫ-i Uveysiyye'niṉg (11) uluġları ġazīlıḳ ṣıfatı birlen ötüpdürler. Şubu ṣıfat birlen bolsa ekābir-(12)-leriṉg bu ṭāᵓifeniṉg uluġlarıdın bolurlar, bilmek kerek kim bu Büzürgvār'ġa meşāyiḫ-(13)-leriṉg ṭabaḳāsıda lafẓ-ı ekberni iṭlāḳ ḳılmaġlıḳ bu maᶜnā birlen ki bu ṭabaḳadaki (14) evliyānıṉg hīç ḳaysıġa bu Büzürgvār'dın ilgeri ṣıfat-ı ġazāt[22] müyesser bolġanı yoḳ (15) ėdi. Ol vechdin bu büzürgvārnı ġazāt-ı ekber bilen yād ḳılıpdur. Ammā maᶜlūm bolġay-ki **[79b]**-(1) Ḥażret-i Büzürgvār'nıṉg kėçesi ᶜibādetke meşġūl boluşlarınıṉg ẕikri, kündüz (2) ḳıla-durġan vaẕīfeleri namāz-ı bāmdāddın yanıp tā namāz-ı şāmġaça ders-i ādābġa (3) meşġūlluḳ ḳılur ėrdiler. İftārda üç miṣḳāldin tola ṭaᶜām yėmes ėdiler. (4) İçişleri tėve süti ėrdi. Anı hem iki yarım miṣḳaldin tola tenāvül ḳılmas (5) ėrdiler. Ḥażret-i Büzürgvār'nıṉg riyāżetleridin biri ol-kim belāġat mertebesige (6) yėtkendin beri bir mertebe nefslerige hergīz savuḳ su bėrmep ėdiler. Ol Büzürgvār-(7)-nıṉg öyleride yėgülük, içgülük hemmesi müheyyā ėrdi līkiṉ Peyġamber ṣalla'llāhu ᶜaleyhi (8) ve sellemniṉg ḳollarıġa ᶜamel ḳılıp yėmes ėdiler. Ḥadīṯ uşbu ki el-ḳanāᶜatü ᶜinde'l-(9)-kesreti efżalü't-ṭāᶜāt. Bu ḥadīṯniṉg maẓmūnı uşbudur ki "Kişiniṉg öyide (10) yėgülük ve içgülük her ḳança bolsa hem ḳanāᶜat ḳılsa ṭāᶜatnıṉg efżalıdur".

(11) Naḳlīdür ki Ḥażret-i Büzürgvār ol küni ki Ḥażret-i Resūl ṣalla'llāhu ᶜaleyhi (12) ve sellemniṉg ruḫṣatları bilen Medīne-i Münevvere'din ġazāt niyyet ḳılıp (13) Türkistān ṭarefige sefer iḫtiyār ḳılıp çıḳtılar, tabaḳa-i meşāyiḫ-i Uveysiyye'niṉg (14) cemīᶜileri ᶜālem-i maᶜnāda bularġa hem-rāh boldılar. Ammā bu ᶜālem-i ẓāhirde Uveysi meşāyiḫ-(15)-lerdin yėtmiş kişi olar birle sefer iḫtiyār ḳıldılar, ol Büzürgvār-**[80a]**-(1)-nıṉg bāṭınlarıda kemālāt ḥāṣıl ḳıldılar. Ammā ẓāhirde ol Büzürgvār'ġa irādet ḳılġan-(2)-ları yoḳ ėrdi. Ol yėtmiş kişidin birleri Ḥażret-i Şeyḫ Necmü'd-dīn ėrdiler. Ḥażret-i (3) sulṭānü's-selāṭīn ve burhāni'l-müslimīn Ḥazret-i Sulṭān Satuḳ Buġra Ḫan (4) ᶜaleyhi'r-rahmetihi ve'l-rıżvānnıṉg Şeyḫ Necmü'd-dīn'ġa nisbet ve irādetleri Ḫᵛāce Ebu'n-Naṣr (5) Sāmānī'din tolaraḳ ėdi, egerçi ᶜilm örgenişde ve ẕikr[23]

[21] Metinde يوقدور kelimesinin üzeri çizilmiştir.

[22] Metinde عزات şeklindedir.

[23] Metinde زكر şeklindedir.

telḳīnde pīrleri ve üstād-(6)-ları[24] bolsa. Hem Ḥażret-i Ebu'n-Naṣr Sāmānī bu ᶜālemniṉg kārını, maṣlaḥatini Şeyḫ Necmü'd-dīn'ġa (7) tafşurup ėdiler. Ol vechdin gāhā ticāret üçün sefer barur ėdiler. Ol (8) sebebdin Şeyḫ Necmü'd-dīn ᶜaṭṭārī[25] ėrdiler. Ḥāṣıl-ı kelām oldur ki bu meşāyiḫ (9) rıżvānu'llāhi ᶜaleyhim ecmaᶜīnniṉg ittifāḳları bilen taᶜyīn ḳılġan menzilleriġa (10) yėtip murād [u] maḳṣūdlarını ḥāṣıl ḳıldılar. Naṣīb-i dervīş oldur ki riyāżet ve (11) meşaḳḳat tartıp āḫirü'l-emr maḳṣūdıġa yėtkey ve eger bu kārġa himmeti bolmasa bu vādī-yi (12) ber-ḫaṭarge ḳadem ḳoyup ᶜömrni żāyiᶜ ḳılmaġay.

Ammā maᶜlūm bolġay-ki Ḥażret-i Ḫᵛāce Ebu'n-Naṣr raḥmetu'llāhi (13) ᶜaleyhi[26] bir küni öz aṣḥābları bilen olturup ėdiler. Peyġamber ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellemdin (14) beşāret boldı-ki "Ey Ebu'n-Naṣr! Vāḳıf bolġıl! Furṣatnı ġanīmet tutġıl! 'Dünyānıṉg (15) devleti ve āḫiretiniṉg saᶜādeti Ḥaḳ subḥānehu ve taᶜālā bi-niyāz dergāhıda maṉga müyesser boldı.' **[80b]**-(1) dėp özüṉge pendāşt ḳılġıl, hūşuṉg bolġıl ki bu mertebe yoḳġarı bir mertebeᵊī (2) bar ki ol mertebeni mertebe-i ḳuṭbiyyet atapdurlar. Ḫaberdār bolġıl ki bu ḳuṭblıḳnıṉg libāsını (3) saṉga ḥavāle ḳılıpdurlar." Vaḳtā Ḥażret-i Ḫᵛāce bu ḫaberni ėşitip yıġlap aydı-ki "Ey (4) Bār-Ḫudāyā! Bu günahkār bendeniṉg bu libās-ı şerīf ve kisvet-i laṭīfni bu ālūde tenge (5) kėymeglikniṉg nėme münāsebeti bar ki bu bendege ḥavāle ḳılınıpdur?" dėdi ve yana āvāzī kėldi-ki (6) "Ey Ebu'n-Naṣr! Ḥaḳ subḥānehu ve taᶜālānıṉg luṭf-ı ᶜamīmi birle uluġraḳ ki herçend bu bendeniṉg (7) teni ālūde bolsa mu raḥmetim suyıdın eger bir ḳaṭre yėtse andaġ pākīze boladur ki ḳuṭbü'l-(8)-ḳıṭṭābnıṉg libāsıġa ol bendeniṉg teni lāyıḳ ve sezā-vār bolġusıdur. Nėme (9) cāyī bardur ki ol teni ki nėçend yıl Ḥaḳ subḥānehu ve taᶜālānıṉg dergāhıda ṭāᶜat [ü] ᶜibā-(10)-detke meşġūl bolġay, renc ve meşaḳḳat-i riyāżet ve mücāhede yükini püşt taḥtıġa ḳoyġay (11) ve miḫnet būstānıda bī-ārāmlıḳ körgüzgey ve ḳuṭbiyyet libāsıġa anıṉg teni lāyıḳ (12) bolmaġay." Vaḳtā Ḫᵛāce Ebu'n-Naṣr Sāmānī bu āvāznı ėşitip ḫoş-ḥāl ve ḫurrem bolup (13) şādmānlıḳdın ḳoptılar, ṭahāretlerini tāze ḳılmaḳ üçün yeṉgi başdın ṭahāret (14) tāze ḳılıp ve ġuslni nėçe kėltürüp tört rekᶜat namāznı edā ėylediler. Ḳıble ṭarefige (15) baḳıp olturdılar cemīᶜ Uveysiyye, meşāyiḫdin ḥāżır boldılar. Ḳutblıḳ libāsını **[81a]**-(1) kėltürüp Ḥażret-i Ḫᵛāce'ni teklīf ḳıldılar ve Ḥażret-i Ḫᵛāce edeb-i tamām birlen libāsnı (2) kėydiler ve meşāyiḫ raḥmehüm'llāhu Ḫᵛāceniṉg ḥaḳḳıda fātiḥa oḳıdılar ve Ḫᵛāce ḫalvet-ḫāne-(3)-leridin taşḳarı çıḳtılar. Ḥażret-i Necmü'd-dīn hāżır ėdiler ki ornıdın ḳopup aydılar: (4) "Ey büzürgvār! Ḳutblıḳ libāsı mübārek bolsun." dėdiler. Ḥażret-i Ḫᵛāce aydılar ki "Ey (5) Necmü'd-dīn! Ḳaydın bildiṉgiz ki bu munṣab faḳīrġa müsellem bolġanını?" Şeyḫ aydılar "Ey büzürgvār! (6) Ol

[24] Metinde استاز şeklindedir.

[25] Metinde عطاریدر şeklindedir.

[26] Metinde bağlam dışı و yazılmış.

kişi ki ḳuṭblıḳ libāsını mülāzımlarġa kėydürür ėdi, ol kişi Necmü'd-dīn (7) ėdi. Nėçük bilmesün ol kişi ki kārıñ ḥaḳīḳatidin ḫaberi bardur." dėdiler. (8)

Bilgil ki Ḥażret-i Büzürgvār bu munṣabda yėtte yarım yıl ḳuṭb boldılar. Bu müddetde bir kün (9) ḫalḳ birlen ülfetleri yoḳ ėdi. ᶜĀlem-i ẓāhirde kūşe-nişīn ėrdiler ammā ilgerisinde (10) ẕāt-ı meşhūrları bar ėdi ve ḫalḳnıñ naẓarları Ḥażret-i Büzürgvār'nıñ bāṭın-(11)-larıġa muntaẓır müteveccih ėdiler. Ḥażret-i Şeyḫ bir küni olturup ėdiler. Ėşikniñ (12) taşıdın bir kimerse āvāz ḳıldı-ki:

— Ruḫṣat bar mu, kirsem, dėp.

Ḫᵛāce [a]nıñ āvāzıdın (13) tanudılar ve aydılar ki

— Kiriñ.

Ol kişi kirip ayttı ki:

— Esselāmu ᶜaleyküm yā Ebu'n-Naṣr! Mėn (14) ḳabżü'l-ervāḥdur-mėn. Ḫudāy taᶜālānıñ fermānı bilen sizdin emānetni alġalı kėldim. (15) Eger ruḫṣat bėrseñiz emānetni alıp emānet ėgesige tafşursam, dėdiler.

[81b]-(1) Büzürgvār aydı ki:

— Nėme ḥükūmet ve taᶜaddīdür ki bizge ḳıla-siz? Mėn bildim ki siz ḳabż-(2)-ü'l-ervāḥdur-siz. Ḫudāy taᶜālānıñ fermānı bilen kėlip-siz. Ammā Ḫudāy'nıñ dostları-(3)-nıñ ḳaşıġa mundaġ güstāḫlıḳ birlen kėlmegliki bī-e-deblikdür. Anıñ üçün-ki olar (4) cemāl ṭalep ḳılġuçıdurlar bu kesāfet-i tendin pervāhı yoḳtur ve anıñ (5) ḫarābıdur ki rūḥ, ᶜālem-i rūḥāniyyetde anıñ birle bolġay.

Munı dėdiler. Andın (6) kėyin ayttılar ki:

— Kėliñ, obdan kėlip-siz. Közüm yolġa muntaẓır.

"Özüñüzge (7) maᶜlūmdur ki ᶜālem-i ervāḥdın şunıñ[27] üçün kėlip ėdim." dėp Pādişāh-ı (8) Kadīm'niñ fermānıġa baş ḳoydılar, cān bi-ḥaḳḳın teslīm ḳıldılar. Munıñ birlen (9) sāᶜatī ötti, Ḥażret-i Ḫᵛāce'niñ muḳarrebleridin birleri Ḫᵛāce'niñ ḫalvet-(10)-ḫānelerige kirdiler. Kördiler ki Ḫᵛāce başlarıġa niḳāb tartıp ḳıble ṭarefige (11) baḳıp uyuḳlaġan-dėk futlarını[28] uzun sunup oñ yanları bilen yatıp-(12)-durlar. Yārānlar taᶜaccüb ḳılıp aydılar ki "ᶜAceb ḫālīdür ki Ḥażret-i Ḫᵛāce tā bu zamāngaça (13) mundaġ futlarını uzatıp yatġan ėmes ėdi. Nėçük vāḳıᶜadur ki bu kün (14) mundaġ bī-edebāne yatıpdurlar." dėp bir laḥẓa turdılar. Her-çend mülāḥaẓa (15) ḳıldılar, kördiler ki ḥareket ḳılmaydurlar, nefesleri çıḳmaydur ve yana [82a]-(1) bardılar, kördiler ḥāl bö-

27 Metinde شومنينك şeklindedir.

28 Dağıstanlıoğlu'nda (2012) bu sözcük farklı bağlamlarda *fevt* okunmuştur. Beklendik durum her iki metinde de *fut* biçimindedir.

lekdür. Feryād [ü] zārī çıḳarıp yıġladılar, vā-veylā (2) ve muṣībetā, dėdiler. Ḥażret-i Ḫᵛāce'niñ oġlanları Ḫᵛāce Ebu'l-Fettāḥ'ġa ḫaber bėrdiler, Ḥażret-i (3) Sulṭān-ı Evliyā'ġa hem.

Ḥażret-i Sulṭān cemīᶜ tābiᶜleri bilen ḥāżır boldılar. Meşāyiḫ-(4)-lerdin birleri ayttılar kim meşveret birle "Ḥażret-i Şeyḫ'ni kim ġusl ḳıldurur?" (5) Ḥażret-i Sulṭān fermān ḳıldılar kim "Ḥażret-i Ḫᵛāce ḳollarıda. Kim ki buyursalar (6) şol kişi ġusl ḳıldurur." dėp. Ḥażret-i Sulṭān ḫalvet-ḫānelerige (7) kirdiler, edeb birlen yükünüp mübārek sīnelerige baḳıp berāberide olturup (8) aydılar ki "Ey Büzürgvār! Muṣarraḥ, āḫir hemmelerge uşbudur ḥāl, ammā bir suᵓālim bar, cevāb (9) bėrgeyler." dėp "Mübārek üstām, anları nėçend yıl Ḥażret-i Ḥaḳ subḥānehu ve taᶜālāġa (10) perverīş tapıp ėdi. Anı kim ṭahāret ḳıldurur? Sizniñ fermānınġızġa mev-(11)-ḳūfdur." dėdiler. Şol vaḳtde Ḥażret'niñ mübārek sīneleridin āvāz (12) kėldi-ki "Necmü'd-dīn." dėp "Ol kişi-ki manġa ferzendlik nisbeti bardur, ol kişi." dėdiler. (13) Ḥażret-i Sulṭān aydılar "Bu söz işāret munġa ki faḳīr hem Ḥażret-i Ḫᵛāce'niñ (14) ferzend nisbet-i şerīfleride dāḫil bolġay-mėn hem uşbu ėrdi ki ẓāhiren Büzürgvār (15) āḫir kārlarıda faḳīrni hem özlerige muḥarrem ḳılġaylar."

Avval ėdi-ki Ḥażret-i Sulṭān, Şeyḫ [82b]-(1) Necmü'd-dīn ᶜAṭṭār bilen ġusl ḳıldılar. Ḫᵛāce Ebu'l-Fettāḥ su ḳuyup bėrdiler. (2) Ḥażret-i Sulṭān su yėtküzdiler, ᶜizāz ve ikrām birlen ġusl ḳıldurdılar. (3) Büzürgvār'nıñ mübārek taḫt-ı revānlarını teberrüken ve temennā'en köterdiler. On miñ (4) yėtte yüz kişi ᶜavāmdın, miñ kişi ḫavāṣdın bolup namāzlarını ötep Kāşġar-(5)-nıñ dihbāresidin Artuç mevżiᶜide, Meşhed menzil-i müteberrekeside defn ḳıldılar.

(6) Vefāt bolġanlarıdın kėyin ġāzīlerdin birleri tüşide kördi-ki Ḥażret-i Büzürgvār ġazāt-(7)-nıñ libāsı bilen aḳ aṭġa minipdürler. Çoñ destār başlarıda, töfesige (8) peş ḳoyuġluḳ. Andaġ-ki ᶜālem-i ẓāhirde ġaẓātġa aṭlanġanda Büzürgvār'nıñ ᶜādetleri (9) şundaġ ėrdi. Sordılar kim "Ey Büzürgvār! Menzilleri ḳayda?" dėp. Ḫᵛāce (10) aydılar "Menzilim aᶜlā-yı ᶜilliyīnde." Yana sordılar ki "Ḫudāy taᶜālā sizge nėme ᶜaṭā ḳıldı?" (11) Aydılar ki "Şehīdān-ı Kerbelā'da ġazāt ḳılġanlarnıñ, şehīdlerniñ mertebesini (12) ᶜaṭā ḳıldı. Anı ḳılıñ ki ötken ġāzīler ḳılıpdurlar mėn hem. Olarnıñ (13) taᶜbiyyet ve muvāfaḳatlarıda bolġan cehtdin uşbu devlet-i ᶜaẓīmġa müşerref (14) bolur-siz ve yana mėniñ yārānlarımġa aytıñ ki kārlarınıñ bināsını ġazātġa ḳoy-(15)-sunlar ki Ḫudāy taᶜālānıñ dergāhıda mundın uluġraḳ iş yoḳdur. Anıñ [83a]-(1) üçün-ki ġazāt ḳılġan bir ġāzīniñ mertebesiniñ berāberidür."

Vallahu aᶜlemu (2) bi'ṣ-ṣavāb ve ileyhi'l-merciᶜ ve'l-meāb

4. Çeviri

[75a] Altıncı kısım; Allah kelamını okuyan ve onun kutsallığıyla şereflenen, merhamet sahibinin yardımına nail olan, saltanat tahtını bahşeyleyen, son

peygamber Hz. Muhammed'in işaret ettiği yolda yürüyen ve ilahi kaideleri yayan, İslam ile hazır hâle gelmiş, onunla donanmış şeyhlerin şeyhi ve önderi, evliyalar serveri Hz. Hoca Ebu'n-Nasr Sâmânî hakkındadır.

Hoca Ebu'n-Nasr Sâmânî -Allah'ın rahmeti ve bereketi üzerine olsun- öyle bir kişiydiler ki erdemde ve yol yordam bilmede, uzdillilik hususunda benzersizlerdi. O, dünya ilminde eşsizdi ve uhrevi bilgide çağında kendisine denk yoktu. O yüce kişi, Hak yolunu son nefeslerine kadar hem sözlerinde hem de eylemlerinde kaidelerin aksini yapmayacak şekilde, istikamet üzere takip ederlerdi. Öte yandan (kutupluk makamına) ermeden önce ticaretle meşgul idiler ve bunu Hz. Muhammed'in -Allah onun şanını yüceltsin ve selamete erdirsin- sünneti diyerek yapıyorlardı. Onun için ticaret, dünyevi arzuların peşinden koşanların uğraşısı gibi değildi. Belki de o ulu zatın kastı yüce Allah'ın kullarına bolluk bereket ulaştırmak ve zekâtın sevabından geri kalmamaktı.

Bir gün o ulu zatın sahabelerinden biri şöylece sordu:

— Ey Hoca! Bunca dünyalık varken tüccarlık niçin gereklidir?

Hoca cevap verdi:

— Ey kardeşim! Güzel dersiniz lakin bu aciz kul, aklı erip **[75b]** dinin yükümlülüklerine eriştiğinden bu yana Allah şanını yüce eyleyesi Hz. Peygamber'in ne sözünden ne yaptığı işten ne de sünnetlerinden bilerek yüz çevirmiştir. Bu ticareti de işbu sünneti terk etmemiş olmak için tercih ettim. Ayrıca ticarette Müslümanlara da yarar vardır, bu vesileyle hem yolda (ettiğim hayırlarla) hem vatanımda (ettiğim hayırlarla) hem de zekât (hayrıyla) sevaptan pay sahibi olacağım. Şimdi anladınız mı?

Hz. Muhammed'in -Allah onun şanını yüceltsin ve selamete erdirsin- devrinde maddi imkânları olmayan sahabelerden birileri onun karşısına gelip şunları arz ettiler:

— Ey Allah'ın elçisi! Başkaca sahabelerin dünyalıkları boldur, bizler ise fakiriz. Onlara zekâtın sevabından pay düşmektedir. Bizler ise bundan mahrumuz. Bizler de aynı sevaptan kazanarak onlarla beraber olmayı dileriz.

Hz. Muhammed -Allah onun şanını yüceltsin ve selamete erdirsin- şöyle buyurdular:

— Ey yoksullar! Size müjde odur ki her namazın farzından sonra otuz üç defa elhamdulillah, otuz üç defa subhanallah, otuz üç defa Allahuekber ve bir kere de "Allah birdir ve ondan başka ilah, ona ortak yoktur, varlığın sahibi odur ve şükür ancak onadır, diriltir ve öldürür, hayırlar onun elindedir; o, her şeye gücü yetendir." tesbihini çekesiniz. Bu sayede o varlık sahipleriyle, sevap bakımından bir olacaksınız.

Bu yoksul kesim büyük bir mutluluk ile tesbihe başladılar. Bir zaman sonra, selam üzerine olası Hz. Peygamber'in emirlerini zekâtı bolca verebilen zenginler de işittiler ve onlar da bu teshbihe başladılar. Bunun ardından yoksullar, **[76a]** selam üzerine olası Hz. Peygamber'in huzuruna gelip "Ey Allah'ın elçisi! Zenginler de bu tesbihten haberdar olup onu çekmeye başladı." dediler. Hz. Peygamber -Allah onun şanını yüceltsin ve selamete erdirsin- şunu söylediler: "Bu Allah'ın lütfudur ve o, dilediğine bahşeder."

Bütün bu tanıklar, zekâtın sevabının büyüklüğüne işarettir. Ancak bilinsin ki Hoca Ebu'n-Nasr Sâmânî -Allah ruhunu mukaddes eylesin- seyahat esnasında hayır hasenatı bolca eyler, memleketlerinde ikamet ettiği sırada da her türlü kusurdan münezzeh olan yüce Allah'a kulluk için öylesine çabalardı ki eğer onun dünyevi işlere dönük perhizinin sınırları ve çabaları ifadeye çalışılsa mermer sütun tuz buz olurdu. O ulu kişinin perhizlerinden biri şuydu ki her gece Kur'an'ı baştan sona okur, dişlerinin ışıltısıyla Kur'an'a iki kez göz gezdirir ve beş kez abdest alıp otuz iki rekât namazı, her rekâtta Yasin suresini okuyarak eda ederdi.

Bir gün otururken gönüllerine seyahat etme fikri düştü, seyahati arzulayıp gereğini kılıp karar verdiler. Sabahında yola çıkacakları gece, her gece yaptıkları işlerle **[76b]** uğraştılar ve vazifelerini yerine getirdikleri sırada gözleri uykuya daldı. Rüyada Hz. Peygamber'i -Allah onun şanını yüceltsin ve selamete erdirsin- gördüler. Hz. Peygamber, kendilerine "Ey Ebu'n-Nasr! Seyahatten vazgeç, sefer zamanı değildir, olduğun yerde dur ve benim sünnetim olarak bunca zamandır eda ettiklerine devam et. Seyahat vakti geldiğinde icazet veriyorum, yola çıkarsın." dediler. Hz. Hoca o anda uyandılar ve "Ey Allah'ın elçisi! Seyahat fikrinden vazgeçtim." diyerek ikametgâhlarında bekledirler.

Altı yıl geçtikten sonra Hz. Peygamber -Allah onun şanını yüceltsin ve selamete erdirsin- Hoca'nın rüyalarında belirdiler ve şöylece buyurdular:

— Ey Ebu'n-Nasr! Şimdi seyahate engel yoktur. Türkistan tarafına git. Orada yüce Allah'ın mübarek kullarından ve topluluklarından biri var. O mübarek kişinin ruhunu Miraç Gecesi göğün altında, kandilde görmüş ve kardeşim Cebrail'den işitmiştim ki Türkistan ahalisinin Müslüman oluşu, o toprakların kapılarının açılması işte bu kişinin Tanrı'ya tapan, düğüm çözen ellerindedir. Ona imanın gereklerini öğretmek ve Kur'an'ı kıraat ettirmek ise senin oraya ulaşmana bağlıdır. Miraç Gecesi onun ruhunu bahsettiğim sıfatta gördüğümde senin ruhun da ona yoldaştı ve ona imanı anlatıp Kur'an kıraat ettiriyordu. **[77a]** Ulu müjdeci Cebrail'den bana o bilgi ulaştı ki onun (Buğra Han) iman ve Kur'an saadetiyle şereflenmesi senin tebliğin ve öğretimine bağlıdır.

Ne zaman ki bu güzel haber Hz. Peygamber'den -Allah onun şanını yüceltsin ve selamete erdirsin- o ulu zata ulaştı, kendisi sonsuz bir sevinç duyup arzu ve coşkunluk o ulu zatı ele geçirdi. O ulu zat, her türlü kusurdan münezzeh olan yüce Allah'a çokça şükürler etti ve iki cihanın serveri, insan ve cinlerin peygamberi Hz. Muhammed'e -Allah onun şanını yüceltsin ve selamete erdirsin- sayısız salavat gönderdi. Yine altı yıl bu bağlılıkla bekledi. Bu altı yılda dünya işlerinden el çekerek perhizlerini yerine getirip nefsi yenmeye çalıştı ve kendi tertemiz ruhunu, o ulu zatın (Buğra Han) mukaddes ruhlarına tanıdık kıldı. Bu yolla her bir gün o iki ruh arasında mana âleminde görüşmeler gerçeşleşti. Tanışıp birbirlerinden haberdar hâle geldiler. Ancak o saadet dolu ruhun mübarek bedenlerinin dünyaya gelme vakti erişti. Hoca, "Ey Allah'ım! Bu temizlik cihanının şanlı yiğidinin ruhlar âleminin yüce makamından insanlık âleminin kirli katına inme vakti mi gelmiştir? Bu âlemdeki ummanlar ve adalarındaki cümle varlıklar coşup kaynayacak; yurtlarının, kendi vatanlarının ummanından, manevi ummanın incilerini, gerçek incileri almak için çabalayacaklar ve bizler de (bu esnada) onların saadetli hükümlerinin, **[77b]** göklere ulaşan devlet kuşlarının gölgelerinin yüce mertebesinde, kendi kavrayış ve çabamızla, cümlemiz hissedar olalım, ola ki o yiğitlerden birini elde edelim ve mana ummanından bir parça cevhere erişelim." diye düşündüler.

Uyku baskın geldi ve yine Hz. Peygamber rüyalarına girdiler, "Ey Ebu'n-Nasr! Kalk! Yola çıkma vakti geldi. Türkistan tarafına ulaş. O mübarek kişiyi bulmak için gayret et zira o dünyaya geldi." diye buyurdular. Hz. Hoca hemen kalkıp yol hazırlığına başladılar, kendi oğulları olan Hoca Ebu'l-Fettah'ı -yüce Allah sırrını mübarek eylesin- yoldaş eylediler ve Türkistan'a doğru yola koyuldular.

Bir şehirden diğer şehre, yavaş yavaş, sora sora ilerlediler. Bir yılda Fergana şehrine ulaştılar ve "Bu memlekette böylesi bir mübarek kişi var mı?" diye sordular. Orada "Bu sizin sorduğunuz kişi Kaşgar ilindedir ancak yaşları küçüktür, sizin işinize yaramaz." cevabını aldılar. Hz. Hoca "Onun küçüklüğü bizim amacımıza engel teşkil etmez ve onun mübarek vücutları aşikârdır." dediler. Hoca bu haberle sıkıntılandı ve düşüncelere kapıldı. Kendileriyle beraber kervan ahalisinden üç yüz kişi Kaşgar'a İslam'ı yaymak için yola koyuldular. Kaç zaman sonra bir yere vardılar ki vardıkları yer oydu, orada öyle bir şeyi gördüler ki gördükleri o idi, ona diyeceklerini dediler ki demeleri gereken o idi ve ondan işittiler **[78a]** o şeyi ki işitmeleri gereken o idi, onunla o işleri eylediler ki eylemeleri gereken o idi.[29] Sözün özü, o ulu zatın yetmiş yıl çektiği sıkıntıların meyvesi ve perhizlerinin yararı, her türlü kusur ve ayıptan münezzeh olan Allah'ın kullarının Müslüman oluşlarını sağlamaktı.

[29] Bu bölümde anlatılmayarak geçilen olaylar, Ebu'n-Nasr Sâmânî'nin ardından gelen Satuk Buğra Han kısmında yer almaktadır. Bunun için bk. Dağıstanlıoğlu 2012.

Yüce Allah'ın katında hiçbir ibadet ve velilik, bir kişiye imanı öğretip onu Müslüman etmekten daha fazla sevap değildir. O nedenle Hz. Hoca -Allah onun sırrını mübarek eylesin- o kadar yıl bu sonsuz saadeti istemekteydi. En sonunda isteklerine, bu saadete kavuştuktan sonra on bir yıl her türlü kusur ve ayıptan münezzeh olan yüce Allah'a kulluk için ibadetlerine devam ettiler ve o mübarek zatı (Buğra Han) yetiştirmek için gayret gösterdiler. Kısa sürede olgunlaştırdılar. Her türlü kusur ve ayıptan münezzeh olan yüce Allah'a kulluk için o kadar uğraştılar ki her gece ve gündüz oruç ve din adına uğraşıda bulundular, yedi bin kişi o ulu zatın (Ebu'n-Nasr Sâmânî) vesilesiyle Müslüman oldu, yetmiş kişi o ulu zatın yetiştirmeleriyle makama erişti ve elli kişi dünyevi bilgiyle âlim oldu. O kadar ki bu ulu zatın yaşları seksen sekize ulaştığında sayısız sıkıntı ve uğraşı görüp **[78b]** ölçülemez perhizler çekip arzularına kavuşup müritler yetiştirdiler. O ulu zat; imamların yolunun sahibi, şüphe yok ki müşfik şeyh ve dini inkâr edenlerin katili ve mağarada Hz. Peygamber'in yoldaşı, iman edenlerin önderi Hz. Ebu Bekir Sıddık'ın -Allah ondan razı olsun- nurlu ve pak ruhları tarafından yetiştirildiler ve selam üzerine olası Hz. Yakup gibiydiler[30]. Bu nedenle o ulu zatın üç mübarek vasıfları vardır: İlki yanış, ikincisi ağlayış, üçüncüsü yakarış.

Ey derviş! Bil ki senin gönlünün yüceliği, (hakikati örten) perdelerin altında gizlidir. Gerçeğin esrarını işitmesi gereken kulağın, aldanmışlıkla kapandığı için onu duyamazsın. Gönlünü, (hakikati örten) perdeden çıkarmak ve aldanmışlığı kulağından uzaklaştırmak için gayret et. Bu sayede saklı olanlar ortaya çıkacak ve kulağın Allah'ın lütfettiklerini anlayacaktır. O kadar ki bu yolda olmak, şöyle bir ummanda olmak demektir: O umman ki yüz altmış tehlikeyi içerir ve o ummanda yüz bin kişi yok olmuştur. Aşk belasında oturan olgun gemici ile o ummandan selamete erebilirsin. Yine yüceliği gökler kadar olan yüz dört serverin bulunduğu bu yolda **[79a]** çokça kişiler o mertebeye ulaşmak arzusuyla ömürlerinin sonuna kadar gayret gösterdiler. Bu yola giren kişiler öylesi zorlu işleri aşalar ve ancak bundan sonra bu işe layık olalar ki yolu bilip başlayıp hedefe ulaşıp makamlarına erişeler. Umut vardır ki insanlık kisvesinden kurtulup bu işe engel olan bozuklukları halledeler ve arzularına ulaşıp diledikleri şeye erişeler. Bu yolda dervişlere engel olan fâni dünyaya dair ilgi ve bağlılıktır. Derviş için bundan başka engel yoktur. O nedenledir ki Hz. Şeyh (Ebu'n-Nasr Sâmânî) -Allah sırrını mübarek eylesin- perhiz ve sıkıntıyı çokça çektikleri için saadet sahiplerinin makamıyla kutsandılar. Dervişin kısmeti işbu hâllerdir ki derviş de o işleri yerine getire ki Hz. Ebu'n-Nasr Sâmânî, gazilik sıfatıyla vasıflandırılmıştır. Uveysi şeyhlerinin ululuları da bu sıfatla anılmaktadır. İşte bu sıfatla olsa gerek ki Ebu'n-Nasr Sâmânî bu

[30] G. Jarring'in yayımladığı eserde "Ḥażret-i Yaʿḳūb Peyġamber'niñg yaşlarını yaşadılar." şeklindedir. bk. Zal, Eker, 2014, s. 164.

Uveysilerin ulularındandırlar. Bilinmelidir ki bu şeyhlerin içinde Ebu'n-Nasr Sâmânî'ye en ulu yakıştırmasını yapmak, bu tabakadaki evliyanın hiçbirinin Ebu'n-Nasr Sâmânî'den daha öte bir din uğraşısı yaşamamasından kaynaklanmaktadır. O nedenle bu ulu zat en büyük gazi diye anılır. Bilinmelidir ki **[79b]** Hz. Ebu'n-Nasr Sâmânî gece ibadetle meşgul olur, gündüz sabah namazından akşam namazına kadar usul dersleriyle iştigal eylerdi. İftarda üç birimden[31] çok yemek yemezlerdi. İçtikleri deve sütüydü ve onu da iki buçuk birimden fazla içmezlerdi. Hz. Ebu'n-Nasr Sâmânî'nin perhizlerinden biri de o idi ki aklı ve gönlü erdiğinden beri nefislerine uyup hiç soğuk su içmemişlerdi. O ulu zatın evinde yemek ve içmek için her şey bolca vardı. Ancak Hz. Peygamber'in -Allah onun şanını yüceltsin ve selamete erdirsin- yolundan gidip onları yemezdi. Hadis şöyledir: "el-ḳanāᶜatü ᶜinde'l-keṣreti efżalü'ṭ-ṭāᶜāt". Bu hadisin manası ise şudur: Evinde yiyecek ve içeceği çok olan kişinin kanaat etmesi, ibadetten faziletlidir.

Rivayet edilir ki Hz. Ebu'n-Nasr Sâmânî, Hz. Peygamber'in -Allah onun şanını yüceltsin ve selamete erdirsin- icazetleriyle Medine'den sefer için ayrıldıkları gün Türkistan'a doğru yola revan oldular, Uveysi şeyhlerinin tamamı mana âleminde onlara yoldaş oldular. Ama görünür âlemde Uveysi şeyhlerinden yetmiş kişi onlarlaydı ve o ulu zatın **[80a]** gönüllerinde olgunluk ve yetkinlik hasıl ettiler. Lakin gerçekte o ulu zata dönük emirleri ya da o zatı yetiştirmeleri söz konusu değildi. O yetmiş kişiden biri Hz. Şeyh Necmü'd-din idi. Sultanların sultanı, Müslümanların nişanesi Hz. Sultan Satuk Buğra Han'ın -Allah'ın rahmeti ve cenneti ona ulaşsın- Şeyh Necmü'd-din ile bağları, her ne kadar ilim öğrenmede, zikir ve telkinde üstatları ve hocaları olsa da Hz. Ebu'n-Nasr Sâmânî'den daha fazla idi. Ayrıca Hz. Ebu'n-Nasr Sâmânî bu dünyanın işlerini, emirlerini ve düzenini Şeyh Necmü'd-din'e öğreten kişiydiler. Bu şekilde ticaret için seyahatlere çıkar idiler ve Şeyh Necmü'd-din aktar idiler. Sözün özü odur ki bu şeyhler -Allah cümlesini cennetine kabul eylesin- münasip gördükleri hedeflerine ulaşıp arzularını ve niyetlerini yerine getirdiler. Dervişin kısmeti odur ki perhiz ve zorluklara katlanıp sonunda arzusuna ulaşa ve bu yolda gayret etmesi hâlinde tehlikelerle dolu bu vadiye adım atıp ömrünü tüketе.

Bir gün Hz. Hoca Ebu'n-Nasr Sâmânî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- kendi sahabeleriyle birlikte otururlarken Hz. Peygamber'den -Allah onun şanını yüceltsin ve selamete erdirsin- müjde geldi:

— Ey Ebu'n-Nasr! Eline geçenden haberdar ol ve bu imkânın kıymetini bil! "Dünyanın saadeti ve ahiretin mutluluğu, her türlü kusur ve ayıptan münezzeh olan Allah'ın katında bana kısmet oldu." diye **[80b]** düşün ve övün ki

[31] Miṣḳāl: Yirmi dört kıratlık bir ağırlık ölçüsü.

bu makamdan yukarıda bir makam var ki o kutupluk makamıdır. Bilesin ki bu kutupluk kaftanını sana gönderdiler.

Hoca, bu haberi işitince ağladı ve "Ey Cenabıhak! Bu günahkâr kulunun bu mübarek kaftanı, işbu kirli bedene giymesi ne kadar uygundur ki bana gönderdiniz?" dedi. Bunun üzerine "Ey Ebu'n-Nasr! Her türlü kusur ve ayıptan münezzeh olan yüce Allah'ın sonsuz lütfu öyle yücedir ki ne zaman böylesi bir kulunun günahkâr bedenine onun bağışlayıcılığından bir damla su değse o beden pak olur ve kutupluk kaftanını giymeye layık hâle gelir. Her türlü kusur ve ayıptan münezzeh olan yüce Allah'ın yolunda ibadet edip sıkıntılar çeken ve nefsini terbiye etmek için perhizde olan, bu terbiye sürecinin yükünü sırtlanan ve dert bahçesinde rahatlığı istemeyen birine kutupluk kaftanı nasıl layık olmaz?" diye bir ses geldi. Ebu'n-Nasr Sâmânî bu sesi işitip sevindiler ve o mutlulukla kalkıp abdestlerini tazeleyip dört rekat namaz kıldılar. Kıbleye bakarak oturdular. Uveysi şeyhlerinin tamamı hazır bulundular. Kutupluk kaftanını **[81a]** getirip Hz. Hoca'ya sundular ve Hoca da usule uygun bir şekilde kaftanı giydiler. Şeyhler -Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun- Hoca için Fatiha okudular ve daha sonra Hoca evlerinden dışarı çıktı. Hz. Necmü'd-din de hazır olanlardandı ve yerinden kalkıp "Ey ulu zat! Kutupluk kaftanınız kutlu olsun." dediler.

Hz. Hoca şöylece dedi:

— Ey Necmü'd-din! Bu acizin işbu makama kavuştuğunu nasıl bildiniz?

Şeyh şöyle cevap verdi:

— Ey ulu zat! Kutupluk kaftanını giydiren kişi Necmü'd-din idi. Kişi kendi ettiği işi nasıl bilmesin.

Biliniz ki Hz. Ebu'n-Nasr Sâmânî kendisine sunulan bu makamda yedi buçuk yıl bulundular. Bu sürede bir gün bile halkla görüşmediler. Görünen âlemde köşelerinde idiler ama önünde görünen bir hâlleri var idi ve halkın gözü bu ulu zatın gönüllerini gözetler hâldeydi. Hz. Şeyh bir gün otururlarken bir kişi ona seslendi:

— Müsaade var mıdır, gireyim?

Hoca, onu sesinden tanıdılar ve "Girin." dediler. O kişi girip şunları söyledi:

— Allah'ın selamı üzerine olsun ey Ebu'n-Nasr! Ben Azrail'im ve yüce Allah'ın buyruğu üzerine sizden emaneti almaya geldim. Eğer destur verirseniz emaneti alıp sahibine ulaştırayım.

[81b] O ulu zat şöyle cevap verdi:

— Bu nasıl bir irade ve teamüldür ki bizden istersiniz? Ben anladım sizin Azrail olduğunuzu. Yüce Allah'ın buyruğu üzerine buradasınız. Madem öyle Allah dostlarının katına böylesi bir usul dışılıkla neden geline? Bilinmez mi ki onlar o sureti arzularlar ve bu kirli bedenden ayrılmaktan korkmazlar ve ruh, ruhlar âleminde ancak onunla birlikte olacaktır.

Bunu dedikten sonra şöylece de buyurdular:

— Geliniz, hoş geldiniz. Gözüm yollardaydı.

Azrail "Bilirsiniz ki ruhlar âleminden bunun için geldim." diyerek Allah'ın buyruğuna boyun eğdiler ve emaneti teslim ettiler. Bu olayın üzerinden bir saat geçti. Hz. Hoca'nın yakınlarından birileri eve girdiler, Hoca'nın başlarına örtü çekip kıble tarafına bakarak uyuklar gibi bacaklarını uzatıp sağ yanlarına yattıklarını gördüler. Dostları yadırgayıp "Ne tuhaftır ki Hz. Hoca'nın bu zamana kadar böyle bacaklarını uzatıp yattıkları vaki değildir. Nasıl bir hâldir ki bugün, böyle adap dışı yatmaktalar?" deyip bir an beklediler. Bir zaman sonra dikkatle bakıp Hz. Hoca'nın hareket etmediğini, nefes almadığını gördüler **[82a]** ve durumun başka türlü olduğunu anladılar. "Eyvah! Felaket!" diye feryat ettiler. Hz. Hoca'nın oğlu Ebu'l-Fettah'a ve evliyalar sultanına (Buğra Han) haber verdiler.

Hz. Sultan (Buğra Han) tüm tebaasıyla geldiler. Şeyhlerden biri "Hz. Şeyh'i kim yıkayacak?" diye danıştı. Hz. Sultan, "Bu, Hz. Şeyh'in takdiridir. Kimi buyururlarsa o kişi yıkayacak." buyurdular. Hz. Sultan, Hoca'nın evlerine girdiler, usule uygunca selam verip kutlu göğüslerine bakıp yanlarına oturup "Ey ulu zat! Apaçıktır ki herkesin sonu bu hâl, o nedenle size bir sorum var, cevap veriniz." deyip "Mübarek sultan! Onları nice zaman her türlü kusur ve ayıptan münezzeh olan Allah yolunda yetiştirdiniz. Şimdi onu kim yıkayacak? Bu sizin fermanınıza bağlıdır." dediler. O an Hz. Hoca'nın kutlu göğüslerinden önce "Necmü'd-din." sesi geldi, sonra "O kişi ki bana evlatlık bağı vardır, işte o." diye ses geldi. Hz. Sultan "Bu söz, şuna işaret olsa gerek ki bu aciz de Hz. Hoca'ya mübarek evlatlık bağıyla bağlıdır, ben de buna dâhil olmalıyım. Gerçekte de ulu zat, işlerinde bu acizi de kendilerine yakın tutardı." dediler.

Önce Hz. Sultan ve **[82b]** Şeyh Necmü'd-din Attar, Ebu'n-Nasr Sâmânî'yi yıkadılar. Hoca Ebu'l-Fettah ise su döktü. Hz. Sultan su getirdiler, saygıyla ve ululayarak yıkadılar. O ulu zatın kutlu tabutlarını aynı hürmetle yüklendiler. Halktan on bin yedi yüz kişi, seçkinlerden bin kişi namazını kıldılar ve Ebu'n-Nasr Sâmânî, Kaşgar'ın Artuç denen yerinde, mübarek Meşhed'de defnedildi.

Ebu'n-Nasr Sâmânî'nin vefatlarından sonra gazilerden biri onu rüyasında gördü: O ulu zat, hayattayken sefere çıktığı gibi sefer kıyafetlerini giymiş, üstünde kuşağı olan büyük başlığı başında, beyaz atına binmiş hâldedir. Ona şöylece sordular:

— Ey ulu zat! Makamınız neresidir?

Hoca cevap verdi:

— Yüce cennet, makamımdır.

Yine sordular:

— Yüce Allah size neler lütfetti?

Cevap verdiler:

— Kerbela şehitlerinin mertebesini bağışladılar. Ben gazilerin yaptıklarını yaptım, siz de öylece yapınız. Onların yaptıkları ile siz de bu büyük saadete erişirsiniz. Benim dostlarıma, işlerinin esasını gazveye ayırmalarını söyleyin zira yüce Allah'ın katında bundan daha büyük bir uğraşı yoktur. **[83a]** Öyle ki gazve kılanın mertebesi benimledir.

Doğrusunu Allah bilir ve o, her şeyin kedisine döneceği makamdır.

5. Dil İncelemesi

Bu bölümde, Or. 8161 numaralı yazmanın genelde bütününden elde edilen muhtelif veriler, özelde ise Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesinde tespit edilen özellikler karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Bu bölümde sunulan farklı kategorilerdeki biçim birimleri, yalnızca Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesinde yer alan değişkeleri esas alınarak işaretlenmiştir. Or. 8161'in genelinde Çağataca ögelerin hâkimiyeti söz konusudur (Özbekçe ve bilhassa Çağdaş Uygurca ögeler de mevcuttur.) ancak bilhassa manzumelerde 14. yüzyıl Doğu Türkçesinin[32] dil özelliklerinin de korunduğu saptanmıştır. Bu bakımdan, Farsça bir metinden çeviri olan yazmanın erken bir çeviri ve geç bir istinsah olduğu söylenebilir.

5.1. Ses Bilgisi ve Yazım Özellikleri

Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesi, özellikle Çağdaş Uygurcanın dil özelliklerini ve söz varlığını da barındırır biçimde Çağataca esasında kaleme alınmıştır. Metinde Eski Uygur yazım geleneğine uygun olarak işletme ekleri kök ve gövdelerden ayrı yazılmıştır. Sâmânî menkabesinde dikkat çeken bir diğer yazım özelliği *ki / kim* bağlacının yirmi bir tanıkta kendisinden önceki biçim birimine bitişik olarak yazılmasıdır: *[77b]-(14) Andaġ nėrseni kördi-ki (15) köre-durġan yėr ol ėdi; [82a]-(12) ol kişi-ki manga ferzendlik nisbeti bardur; [82b]-(8) andaġ-ki ᶜālem-i ẓāhirde ġaẓātġa aṭlanġanda Büzürgvār'nıng ᶜādetleri (9) şundaġ ėrdi; [82b]-(15) Anıng [83a]-(1) üçün-ki ġazāt ḳılġan bir ġāzīning mertebesining berāberidür.* Benzer bir özellik metinde tek tanığı bulunan *dėk* ve *dėp* kelimelerinin yazımında da görülmektedir: *[75b]-(2) Bu sünnet*

[32] Yazmadaki 14. yüzyıl Doğu Türkçesine dair dil bilgisi özellikleri için bk. Dağıstanlıoğlu, 2012.

hem terk bolmasun-dėp bu (3) işni iḫtiyār ḳıldım; [81b]-(10) kördiler ki Ḫᵛāce başlarıġa niḳāb tartıp ḳible ṭarefige (11) baḳıp uyuḳlaġan-dėk futlarını uzun sunup oñg yanları bilen yatıp-(12)-durlar.

Arapça ve Farsça kelimelerin yazımında, alıntılanan imla kalıbı yerine kısa ünlülerin de yazıldığı ya da kelimenin yanlış harfle yazıldığı tanıklar tespit edilmiştir: *[77b]-(2) Uyḳu ġalebe ḳıldı körse-(3)-ler yana ān Ḥażret ḥāżır (حاضير) boldılar; [78b]-(2) ḳātilü'l-zindīḳ (ضنديق); [80a]-(5) ᶜilm örgenişde ve zikr (ركز) telḳīnde.*

Kelime içinde ve sonunda görülen /ġ/~/ḳ/ seslerinin nöbetleşmesi gerek Harezm Türkçesi gerekse Çağataycada rastlanılan bir seslik gelişmedir (Ata, 2002, s. 57; Eckmann, 2003a, s. 41). Or. 8161 numaralı yazmanın Buğra Han bölümünden farklı olarak Sâmânî menkabesinde /ġ/~/ḳ/ nöbetleşmesi yerine eklerin ve kelime sonu /ḳ/ ve /ġ/'ların genellikle beklendik biçimlerle, nöbetleşmeden kullanıldığı belirtilebilir: *[76a]-(5) bu işler delālet ḳıladur zekevāt-(6)-nıñg sevābınıñg tolalıḳıġa; [77b]-(14) andaġ nėrseni kördi-ki (15) köre-durġan yėr ol ėdi ve aydılar ki ol nėrseni aytġuluḳ ol ėdi ve ėşittiler [78a]-(1) ol nėrseni ėşitgülük ol ėdi olarnı hem ḳıldılar ol nėrseʾī ki kılġuluḳ ėrdi; [79a]-(10) Ḥażret-i Büzürgvār ġāzīlıḳ ṣıfatige muttaṣıf bolupdurlar, meşāyiḫ-i Uveysiyye'niñg (11) uluġları ġāzīlıḳ ṣıfatı birlen ötüpdürler; [79b]-(2) ders-i ādābġa (3) meşġūlluḳ ḳılur ėrdiler; [80b]-(6) luṭf-ı ᶜamīmi birle uluġrak; [82b]-(7) töfesige (8) peş koyuġluḳ; [82b]-(8) Büzürgvār'nıñg ᶜādetleri (9) şundaġ ėrdi* vd. Bununla birlikte kimi tanıklar -Buğra Han menkabesinde olduğu gibi- ötümlüleşmenin bir ses olayı olarak yazı dilinde tezahürü şeklinde açıklanabilir: *[78b]-(10) sine-i ġafletni kulaġınñgdın alġay-sėn.* Benzer şekilde {-maḳ}+{+lıḳ} ek dizgesinin Sâmânî menkıbesinde de düzenli olarak {-maġ}+{+lıḳ} biçiminde kullanıldığı görülmüştür: *[77a]-(13) dürr-i (14) ḥaḳīḳīġa almaġlıḳġa saᶜy körgüzgeyler; [77b]-(4) ol zāt-ı bā-berekātnı tapmaġlıḳġa cüst [ü] cū ḳılġıl; [78b]-(12) bu ṭarīḳada bolmaġlıḳ mevḳūfdur* vd. Ekin ön sıradan ünlülü kelimelere ulanmış biçimleri, bu nedenle düzenli olarak {-meg}+{lik} biçiminde okunmuştur. {-maḳ}+{+lıḳ} yapısının üzerine getirilen yönelme durumu ekinin ek başı ünsüzünün ötümlü şekilde getirilmesi, Or. 8161 numaralı metnin genelinde karşılaşılan bir durumdur. Düzenli olmamakla beraber ötümsüzle sonlanan kelimeye ulanan ekin ilk sesinde ötümlü olanı tercih edilmiştir: *[80b]-(1) bu mertebe yoḳġarı* (Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesinde *[81a]-(2) Ḫᵛāce ḫalvet-ḫāne-(3)-leridin taşḳarı çıḳtılar*; Buğra Han menkabesinde *[85b]-(3) yuḳḳarı*.) *bir mertebeʾī (2) bar; [82b]-(6) Ḥażret-i Büzürgvār ġazāt-(7)-nıñg libāsı bilen aḳ atġa minipdürler.*

Metinde, çekim eklerinde görülebilen nöbetleşmenin aksine {+lıḳ} yapım ekinin gerek birden çok ekle gerekse tek başına beklendik biçimde kullanıldığı görülmüştür: *[76a]-(5) Bu işler delālet ḳıladur zekevāt-(6)-nıñg sevābınıñg*

tolalıkıġa; [77a]-(10) pāklık (11) ᶜāleminiŋ şahbāzı; [77a]-(13) dürr-i (14) ḥaḳīḳīġa almaġlıkġa; [77b]-(4) Ol zāt-ı bā-berekātnı tapmaġlıkġa cüst [ü] cū ḳılġıl; [78b]-(12) bu ṭarīḳada bolmaġlık mevḳūfdur; [79a]-(10) Ḥażret-i Büzürgvār ġāzīlık ṣıfatige muttaṣıf bolupdurlar; [80b]-(2) ḫaberdār bolġıl ki bu kutblıkınıŋ libāsını (3) saŋa ḥavāle ḳılıpdurlar. {+lıḳ} ekinin Buğra Han menkabesinde de bir tanık[33] *dışında düzenli bir şekilde beklendik biçimde kullanıldığı görülmektedir. Buğra Han menkabesindeki*[34] {+lıġ} ekinin son ses ötümlüsünün ötümsüzleşmesi örneklerine benzer kullanıma Sâmânî menkabesinde rastlanmamıştır.

Buğra Han menkabesinde *buyur-~buyru-* fiilinde ve iyelik eki almış *ḳabrileri* kelimesinde rastlanılan göçüşme, Sâmânî bölümünde yalnızca bir kelimede tanıklanmıştır: *[75b]-(15) Nėçe vaḳtdın kėyin Peyġamber ᶜaleyhi's-selāmnıŋ bu [76a]-(1) emrilerni aġniyālar ėşitip olar hem bu virdġa meşġūl boldılar*. Göçüşmenin her iki tanıkta da iyelik ekinin nezaket çokluğu ile kullanımı esnasında yaşandığı söylenebilir. Bir diğer göçüşme *uşbu~şubu* kelimesinde gerçekleşmiştir. Metinde göçüşme yaşanmış ve yaşanmamış tanıkların bir arada kullanımı saptanmıştır: *[76b]-(15) şubu ṭarīḳa bilen; [79a]-(9) dervīşiniŋ naṣībi şubu ki dervīş ol kārnı ḳılġay; [79b]-(8) Ḥadīs uşbu ki el-ḳanāᶜatü ᶜinde'l-(9)-keşreti efżalü'ṭ-ṭāᶜāt*.

İç seste /ḳ/ patlayıcı sesinin süreklileşmesi tanığı Buğra Han menkabesinde mevcuttur. Sâmânî menkabesinde ise /ḳ/ ötmsüzünün ötümlüleşmiş bir tanığı saptanmıştır: *[75b]-(3) sevdāçilikde Müsülmānlarġa (4) menfaᶜat yėtedür hem seferde hem ḥażarda hem dağı zekevātnıŋ sevābıdın behre-(5)-mend bolġay-mėn*.

Uygur yazım geleneğinde, Türkçe sözcüklerde /t/ için art ve ön ünlülerle oluşturduğu heceye göre ط/ت harfleri ayırt edici olarak kullanılmamıştır (Sağol Yüksekkaya, 2011, s. 131; Ata, 2002, s. 59). İncelenen metinde *at* "hayvan" ve *at* "isim" kelimelerinde Anadolu sahasındaki gibi ط/ت harflerinin kullanımı saptanmıştır. Ancak bu tanıklarda, belirli bir kelimenin üzerine düzenli olarak ت veya ط harflerinden birinin getirilmediği görülmüştür[35]: *[80b]-(2) ol mertebeni mertebe-i ḳuṭbiyyet atapdurlar; [82b]-(8) andaġ-ki ᶜālem-i ẓāhirde ġazātġa atlanġanda Büzürgvār'nıŋ ᶜādetleri (9) şundaġ ėrdi*.

---

[33] Bu tanıkta ise bir nöbetleşmeden ziyade ötüm benzeşmesinin yazı diline yansıması hâli göze çarpmaktadır: *85a-2 bu cemāᶜatnıŋ feth-küşādlıġı ḥaḳḳıda fātiḥa-i ṣaḥīḥ oḳıdılar* (Dağıstanlıoğlu, 2012).

[34] Buğra Han menkabesinden: *88a-12 ḥażret-i büzürgvār kördiler ki cemᶜi atlık* kėledürler; 89b-4 ṭayyār (ه) *kılığlık ol kişi üçündür* (Dağıstanlıoğlu, 2012).

[35] Buğra Han menkabesinde de bu kelimelerin hem ت hem de ط ile kullanımı saptanmıştır (Dağıstanlıoğlu, 2012).

Eckmann'ın (2003a, s. 37) ilk kez Nevâyî'nin eserlerinde görüldüğünü söylediği söz içi /-p-/ > /-f-/ değişimi Çağataycada hem isim hem de fiil soylu sözcüklerde gerçekleşmiştir. Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesinde -yazmanın genelinde olduğu gibi- söz başı, söz içi ve söz sonu /p/'lerinin süreklileşerek /f/'ye dönüştüğü tanıklar şunlardır: *[75b]-(8) Bizler mü anıñgdın sevāb tafıp (9) olar birlen berāber bolsaḳ; [81a]-(15) eger ruḫṣat bėrseñgiz emānetni alıp emānet ėgesige tafşursam, dėdiler; [81b]-(11) futlarını uzun sunup*; *[82b]-(7) töfesige (8) peş ḳoyuġluḳ*. İncelenen menkabede, süreklileşmiş örnekleriyle birlikte *tap-* fiilinin birincil biçimi de saptanmıştır: *[77b]-(1) maᶜnā deryā-(2)-sıdın bir gevher-i naḳdīne tapḳay-miz*.

Doğu Türkçesinde iç ses /ġ/>/v/ değişimi, 14. yüzyıldan itibaren hem Harezm Türkçesi metinlerinde (w~v) hem de Çağataycada (v) görülen bir seslik özelliktir (Ata, 2002, s. 55; Eckmann, 2003a, s. 117). Menkabede iç seste /ġ/ > /v/ değişiminin tanıkları şunlardır: *[79b]-(6) bir mertebe nefslerige hergīz savuk su bėrmep ėdiler*. Metinde iç ve son ses /d/'lerinin /y/ olduğu görülmektedir: *[75b]-(15) Nėçe vaḳtdın kėyin; [80a]-(12) ḳadem koyup; [81a]-(6) ol kişi ki ḳuṭblıḳ libāsını mülāzımlarġa kėydürür ėdi*. Eski Türkçenin söz başı /t/'lerinin metin genelinde korunduğu, *dė-* ve *dėg* kelimelerinde ise söz başında ötümlüleştiği görülmüştür: *[75a]-(9) Resūl (10) ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellemniñg sünnetleri dėp; [75b]-(2) bu sünnet hem terk bolmasun-dėp bu (3) işni iḫtiyār ḳıldım; [75b]-(13) bu tesbīḥni vird ḳılıñglar (14) tā olarġa berāber bolġay-siz, dėdiler; [81b]-(10) Ḫᵛāce başlarıġa niḳāb tartıp ḳible ṭarefige (11) baḳıp uyuklaġan-dėk futlarını uzun sunup*.

Çağataycanın klasik döneminde ve sonrasında zamir n'si yalnızca manzum metinlerde kullanılmıştır. Buğra Han menkabesinde olduğu gibi Sâmânî menkabesinde de zamir n'si kullanımına rastlanmamıştır. Ayrıca geç dönem özelliği olarak Çağdaş Uygurcada (Öztürk, 2010, s. 59) görülen altı ve yedi sayı adları formu, Sâmânî menkabesinde de görülmüştür: *[76b]-(6) alta yıl ötkendin kėyin; [78a]-(12) yėtte miñg kişi*.

5. 2. Yapı Bilgisi Özellikleri

Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesinin geneli gerek ses gerekse yapı bilgisi bakımından Çağataya dil özellikleri arz etmektedir. Ayrıca yazmanın bütününde Harezm Türkçesi ve Klasik Öncesi Çağataycanın tanıkları da bulunmaktadır: *84a-10 aṭları (11) sulṭān satuḳ buġra ḫan ġāzī turur*, *343b-10 naẓm (11) yıraḳ yėrden oġrayu işke tüşe* kėldimiz. Metnin genelinde ėr-~ė- kullanımı ve fiilin ekleştiği tanıklar, soru edatının düz ünlülü kullanımı vb. yapı bilgisi bakımından daha geç döneme işaret eden özellikler de yer almaktadır.

Harezm Türkçesinin yanı sıra Çağataycada da soru edatı daima yuvarlak ünlülüdür (Ata, 2002, s. 68-69; Eckmann, 2003a, s. 32). Menkabede soru edatı

olarak hem isim hem de fiil soylu kelimelerde {mU} kullanımı görülmektedir. Metinde saptanan bazı tanıklar şunlardır: *[75b]-(5) Aŋgladıŋgız mu ėkin ... (8) bizler mü anıŋdın sevāb tafıp; [77a]-(10) bolġay mu kim ... (11) ᶜālem-i ervāḥnıŋ bülend mertebesidin ᶜālem-i nāsūtnıŋ sett (12) maḳāmıġa tüşkey-mü; [77b]-(8) sordılar kim bu diyārda bu nevᶜ zāt-ı bā-berekātlar bar (9) mikin, dėp; [81a]-(12) ruḫṣat bar mu, kirsem*. Soru ekinin kimi tanıklarda pekiştirme ilgisiyle kullanıldığı görülmektedir: *[75b]-(8) Bizler mü anıŋdın sevāb tafıp (9) olar birlen berāber bolsaḳ; [80b]-(6) her-çend bu bendeniŋ (7) teni ālūde bolsa mu raḥmetim suyıdın eger bir ḳaṭre yėtse andaġ pākīze boladur*.

Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesinde *[77b]-(8) bu nevᶜ zāt-ı bā-berekātlar bar (9) mikin* tanığına benzer kullanım Satuk Buğra Han menkabesinde de tespit edilmiştir: *91a-15 ėy ḫatun özüŋniŋ* dėgeni *uşbu ėmes midi*. Her iki ekleşmiş kullanımının düz ünlülü olduğu tanıkların Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesinde *[75b]-(5) Aŋgladıŋgız mu ėkin?* biçiminde sözcük düzeyinde kullanımı da bulunmaktadır. Hem ekleşmiş hem de sözcük düzeyinde iki ayrı şekli saptanan bu biçim birimi, *Literary Texts From Kasghar*'da (Zal ve Eker, 2014, s. 159) *[8] ᶜālem-i ᶜulvīdin ᶜālem-i ḍānīġa vücūdġa kildiler mükün, istep barsam mükün* şeklinde yuvarlak ünlülü biçimiyle yer almaktadır. Saadet Çağatay (1963, s. 250), Türkçede fiilden sonra gelen ve kuvvetlendirme ilgisiyle kullanılan *ki* biçim birimini daha eski bir biçim olan *erki* edatının kalıntısı olarak değerlendirmiştir. Küçük (1987, s. 372), *erki* edatının 15-16. yüzyıl şairlerinin eserlerinde *iki* şeklinde var olduğunu örnekleriyle ortaya koymuştur. Söz konusu edatın soru ekinden sonra ekleşmiş şekilde kullanımı olan mikin hem Özbekçe hem de Çağdaş Uygurcada kullanılmaktadır (Merhan, 2007, s. 212; Öztürk, 2010, s. 53). Merhan (2007, s. 212), Özbekçede *kuşku ve tahmin anlamlı soru edatı mikin* biçim biriminin *mi* soru edatı üzerine getirilen ve *erken* sıfat-fiilinin etkisiyle erkin>ikin biçimine gelişen edatın söz başı ünlüsünün kaynaşmasıyla oluştuğunu belirtmiştir. Araştırmacıların ortak görüşü, Türkçede soru eki üzerine gelen *ki* edatıyla oluşan yapıların işbu *erki* edatının eskicil kullanımından geldiği yönündedir (Çağatay, 1963; Merhan, 2007; Abik, 2014).

İncelenen metinde Türkçe çokluk eki olarak {+lAr}'ın kullanıldığı görülmüştür. Bu ek, Türkçe ve alıntı sözcüklerin teklik görünümlerinin yanı sıra alıntı sözcüklerin çokluk görünümlerine de eklenmiştir: *[75a]-(7) ol (8) büzürgvārdın tā āḫir nefesleriġaça yā sözleride yā fiᶜlleride ḫilāf-ı şerᶜ vāḳiᶜ bolġan (9) ėmes ėdi ... (13) Bir künī ol Büzürgvār'nıŋ aşḥābларıdın birleri suᵓāl (14) ḳıldılar; [75b]-(3) sevdāçilikde Müsülmānlarġa (4) menfaᶜat yėtedür ... (6) aṣḥābdın bir ançaları faḳīr ėdiler; [75b]-(15) bu [76a]-(1) em-*

rilerni aġniyālar èşitip; [78a]-(2) ol Büzürgvār'nıñ yètmiş yıl tartġan meşaḳḳat-(3)-leriniñ mīvesi ve riyāżetleriniñ fāyidesi bu èrdi.

İncelenen metin bir menkabedir ve bahsi geçen kişilerin dinî bakımdan önem arz etmeleri, tespit edilen çokluk eklerinin büyük bir kısmının nezaket çoğulu olmasını açıklamaktadır: *[75a]-(3) ḥażret-i (4) Ḫᵛāce Ebu'n-Naṣr Sāmānī'nıñ aḥvāl [ü] evżāᶜ-ı kerāmāt ve makāmātlarınıñ beyānıda ... (11) belki ol Büzürgvār'nıñ ġarażları (12) ol èrdi ki; [75b]-(10) sizlerge müjde oldur; [76a]-(2) Peyġamber ᶜaleyhi's-selāmnıñ kaşlarıġa kèlip ᶜarż ḳıldılar ... (13) bir kün (14) olturup ḫātırlarige kèldi-ki; [77b]-(6) öz oġlanları Ḫᵛāce Ebu'l-Fettāḥ ḳaddesa'llāhu taᶜālā sırrahunı hem-rāh ḳıldılar ... (11) anıñ kiçigliki bizniñ maḳṣūdumızġa żarar ḳılmaydur ve olarnıñ vücūd-ı şerīf-(12)-leri der-kārdur; [79b]-(1) Ḥażret-i Büzürgvār'nıñ kèçesi ᶜibādetke meşġūl boluşlarınıñ ẕikri.*

Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesinde isimlerin işletimi ile ilgili biçim birimleri ve tanıkları şunlardır:

İyelik eklerinin bağlayıcı ünlüleri ses uyumlarına tabi olurlarken ek ünlülerinde bu uyumun bozulduğu tanıklar tespit edilmiştir: *[75a]-(15) Ey birāderim; [81b]-(6) közüm yolġa muntaẓır; [76b]-(13) anıġa īmān örgetmek ve Ḳur'ān taᶜlīm bèrmek sèniñ (14) barışınġġa mevḳūfdur; [76b]-(14) miᶜrāc kèçesi anıñ rūḥını bu ṣıfat birlen körgende; [77a]-(8) bu ṭarīḳa birle her künī ol iki rūḥnıñ arasıda ᶜālem-i maᶜnāda mulāḳāt (9) vāḳīᶜ boldı; [77b]-(11) anıñ kiçigliki bizniñ maḳṣūdumızġa żarar ḳılmaydur; [77b]-(10) sizniñ maṣlaḥatiñgizge yaramas; [81b]-(6) özüñgüzge (7) maᶜlūmdur ki; [82a]-(10) sizniñ fermānıñgızġa mev-(11)-ḳūfdur; [78b]-(7) agāh bolġıl ki seniñ āsmān-ṣıfat diliñ ḥicāblarnıñ perde-(8)-leri taḥtıda pūşīde bolup ḳalıpdur*. Harezm Türkçesi ve Çağataycada iyelik birinci ve ikinci çokluk kişilerinde, ek ünlüsünün dudak uyumuna aykırı biçimde düz ünlülü kullanımları görülmektedir. Bununla birlikte bağlayıcı ünlülerde böylesi bir uyum dışılık yoktur (Ata, 2002, s. 64; Eckmann, 2003a, s. 61).

Eckmann (2003a, s. 65), özellikle Çağatayca manzumelerdeki iyelik ekli isimlerde tamlayan durumunun sıkça düşürüldüğünü ifade etmiştir. Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesinde tamlayanı belirtili isim tamlaması olan belirtili isim tamlamalarında, birinci unsurun yani tamlayanın eksiz ilgi durumunda olduğu tespit edilmiştir: *[78b]-(7) agāh bolġıl ki seniñ āsmān-ṣıfat diliñ ḥicāblarnıñ perde-(8)-leri taḥtıda pūşīde bolup ḳalıpdur*.

İncelenen metinde gerek ünlüyle gerekse ünsüzle biten isimlere eklenen tamlayan durumu eki {+nIñ} biçim birimidir: *[79a]-(7) anıñ üçün ... (9) dervīşniñ naşībi şubu ... (10) meşāyiḫ-i Uveysiyye'niñ (11) uluġları ġāzīlıḳ ṣıfatı birlen ötüpdürler; [79b]-(9) bu ḥadīsniñ maẓmūnı uşbudur ki*. Birinci

ve ikinci teklik kişi zamirlerinden sonra gelen tamlayan durumu eki {+Inŋ} biçimindedir: *[76b]-(3) her nerseʾī ki mėninŋ sünnetim ėdi (4) nėçe kėltürdüŋ ... (13) sėninŋ (14) barışınŋġa mevḳūfdur*. *Bu* ve *ol işaret zamirinin tamlayan durumlu biçiminin araç ilgisiyle ayrılma durumunda katmerli çekimine şu tanıklarda rastlanmıştır: [75b]-(8) Bizler mü anınŋdın sevāb tafıp (9) olar birlen berāber bolsaḳ; [79a]-(6) munınŋdın (7) bölek dervīş hīç mānicyoḳdur*. Harezm Türkçesinde tamlayan durumu ekleri {+nXŋ}, {+Inŋ} ve birinci kişi zamirlerinde {+im}'dir (Ata, 2002, s. 61). Çağataycada {+nInŋ} biçiminde olan tamlayan durumu ekinin yuvarlak ünlülü kullanımları nadirdir (Eckmann, 2003a, s. 64).

Belirtili isim tamlamasında tamlanan unsurun düşürülmesi bir eksilti örneği olarak metinde kullanılmıştır: *[76b]-(14) Çerā ki micrāc kėçesi anınŋ rūḥını bu ṣıfat birlen körgende (15) sėninŋ anŋa hem-rāh ėdi şubu ṭarīḳa bilen anŋa telḳīn-i īmān ve taclīm-i Ḳur'ān ḳılur [77a]-(1) ėdi*. Bu cümlede eksiltili kısım, aynı zamanda bir art gönderim olup *sėninŋ [rūḥunŋ]* şeklinde tamamlanabilir.

Harezm Türkçesinde belirtme durumu için {+nI} asıl belirtme durumu ekinin yanı sıra üçüncü kişi iyelik ekli kelimelerin ardından {+n} ve nadiren {+I}, Çağataycada ise {+nI} ve {+n} ekleri kullanılmıştır (Ata, 2002, s. 61; Eckmann, 2003a, s. 69). Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesinde belirtme durumu için, {+nI} eki kullanılmıştır: *[76a]-(12) otuz iki rekcat namāznı Sūre-i Yāsin (13) bilen oḳur ėdiler; [76b]-(1) ol vaẓīfelerini edā ḳılġan vaḳtda közleri uyḳuġa (2) bardı ... (10) anınŋ rūḥını micrāc kėçesi carşınınŋ taḥtıda ḳandīlde körüp ėdim; [80a]-(6) Ḥażret-i Ebu'n-Naṣr Sāmānī bu cālemniŋ kārını, maṣlaḥatini Şeyḫ Necmü'd-dīn'ġa (7) tafşurup ėdiler*. Buğra Han menkabesinden farklı olarak Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesinde manzume bulunmaması, iyelik üçüncü kişi ekli kelimelerden sonra vezin gereği {+n} ekini kullanmaya ihtiyaç bırakmamış olmalıdır.

Harezm Türkçesinde {+GA} ve {+A} ekleri yönelme durumu için kullanılırken Çağataycada yaygın kullanıma sahip olan ek {+GA}'dır. Bununla birlikte Çağataycada özellikle şiirde iyelik eklerinden sonra {+A} kullanılmıştır (Ata, 2002, s. 62; Eckmann, 2003a, s. 66). İncelenen menkabede yönelme durumu eki {+gA} biçimindedir. Satuk Buğra Han menkabesinden farklı olarak bu bölümde ek başı ünsüzünün ötümsüz kullanımına rastlanmamıştır: *[75b]-(3) sevdāçilikde Müsülmānlarġa (4) menfacat yėtedür ... (13) bu tesbīḥni vird ḳılınŋlar (14) tā olarġa berāber bolġay-siz; [76a]-(5) bėredür Allāh tacālā anı ḫvāhlaġan kişige; [80a]-(15) manŋa müyesser boldı; [80b]-(2) ḫaberdār bolġıl ki bu ḳuṭblıḳnınŋ libāsını (3) sanŋa ḥavāle ḳılıpdurlar; [82a]-(13) Bu söz işāret munŋa ki; [82b]-(6) Ḥażret-i Büzürgvār ġazāt-(7)-nınŋ libāsı bilen aḳ atġa minipdürler*. İyelik ikinci teklik kişi eki almış kelimelere eklenen yönelme durumu ekinin ek başı ünsüzünün bir örnekte yazılmadığı, diğerle-

rinde ise yazıldığı saptanmıştır. Ek başı ünsüzünün yazıldığı örneklerin art ünlülü olduğu görülmüştür: *[76b]-(13) Anġa īmān örgetmek ve Ḳur'ān taᶜlīm bėrmek sėniṅ (14) barışınġġa mevḳūfdur; [77a]-(2) seniṅ telkīn ve taᶜlīm kılmaḳınġġa mevḳūfdur; [80b]-(1) özüṅge pendāşt ḳılġıl*.

Bulunma durumu eki, Harezm Türkçesinde {+dA}, Çağataycada ise {+DA} biçimindedir (Ata, 2002, s. 63; Eckmann, 2003a, s. 70). İncelenen metinde bulunma durumu ekinin Harezm Türkçesine benzer şekilde {+dA} biçiminde olduğu görülmektedir: *[75a]-(6) faṣāḥat ve belāġat bābıda bī-bedel ve ᶜilm-i ẓāhirde bī-naẓīr ėrdiler ve ᶜilm-i bāṭında (7) hem ol-vaḳtda hem teṅgleri yoḳ ėrdi; [76a]-(7) şehrde tursalar Ḥażret-i Ḥaḳ subḥānehu (8) ve taᶜālānıṅ bendeçilikige ançınan saᶜy u gūşiş ḳılur ėdiler*.

Ayrılma durumu eki Harezm Türkçesinde {+dIn}, Çağataycada ise {+Dın} şeklindedir. Çağataycada ek başı ünsüzünün büyük oranda ötüm benzeşmesine girdiği görülmektedir. Harezm Türkçesinde ayrıca {+dAn} ekinin kullanımı da mevcuttur (Ata, 2002, s. 63; Eckmann, 2003a, s. 72). Menkabede ayrılma durumu eki {+dIn} biçimindedir: *[75b]-(7) Olar zekevāt sevābı-(8)-dın behre yėtedürler, bizler maḥrūm ḳaladur-miz bizler mü anıṅdın sevāb tafıp (9) olar birlen berāber bolsaḳ ... (15) nėçe vaḳtdın kėyin; [76a]-(10) büzürgvār'nıṅ riyāżetleridin biri oldur ki; [76b]-(9) mėniṅ ᶜazīz ümmetlerimdin bir ᶜazīzi (10) bardur*.

Menkabede eşitlik durumu için {+çA} ekinin yanı sıra *tėg* > *dėg* edatının işaret zamiriyle ekleşmiş biçimi de kullanılmıştır: *[75a]-(14) Munça dünya bilen sevdāgerçilik nėçe lāzımdur ... (7)* şerᶜni *andaġ bes tutar ėrdiler kim ... (15) ança bardur ki; [77a]-(15) barça [77b]-(1) fervāz ḳılġay-miz; [79b]-(9) kişinin öyide (10) yėgülük ve içgülük her kança bolsa hem ḳanāᶜat ḳılsa ṭāᶜatınıṅ efżalıdur; [81b]-(12) tā bu zamāngaça (13) mundaġ futlarını uzatıp yatġan ėmes ėdi*.

Harezm Türkçesinde yön gösterme ilgisiyle {+GArU}, {+GArI} ve {+rA} ekleri kullanılmıştır (Ata, 2002, s. 64). Menkabede -Çağataycadaki biçime benzer şekilde (Eckmann, 2003a, s. 77)- yön gösterme eki olarak sadece düz ünlülü {+GArI}'nın kullanımı saptanmıştır. Düzenli olmamakla birlikte ek başı ünsüzünün ötüm benzeşmesine girdiği söylenebilir*: [79a]-(13) bu ṭabaḳadaki (14) evliyānıṅ hīç ḳaysıġa bu Büzürgvār'dın ilgeri ṣıfat-ı ġazāt müyesser bolġanı yoḳ (15) ėdi; [80b]-(1) bu mertebe yoḳġarı bir mertebeᵊī (2) bar ki; [81a]-(2) Ḫᵛāce ḫalvet-ḫāne-(3)-leridin taşḳarı çıḳtılar ... (9) ammā ilgerisinde (10) ẕāt-ı meşhūrları bar ėdi*.

Sınırlama ilgisiyle kullanılan {+ġaça} ekinin ön ünlülü biçimine metinde rastlanmamıştır: *[75a]-(8) tā āḫir nefesleriġaça yā sözleride yā fiᶜlleride ḫilāf-ı şerᶜ vāḳiᶜ bolġan (9) ėmes ėdi; [75b]-(1) tā bu maḫalġaça Ḥażret-i*

Resūl ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellemniŋ yā ḳavli yā fiᶜli yā sünnet-(2)-leridin ḳaṣden hīç sünnetni terk ḳılġanım yoḳdur; [79b]-(2) tā namāz-ı şāmġaça ders-i ādābġa (3) meşġūlluḳ ḳılur ėrdiler; [81b]-(12) tā bu zamāŋġaça (13) mundaġ futlarını uzatıp yatġan ėmes ėdi.

Aitlik ekinin Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesinde bu işlevle kullanımına rastlanmamıştır. {+ki} ekinin sıfat yapma işleviyle kullanımına dair tanıklar şunlardır: *[77a]-(12) Bu ᶜālemdeki deryā ve cezīrelerdeki mevcūdātnı cūşġa kėltürgey; [79a]-(13) bu tabaḳadaki (14) evliyānıŋ hīç ḳaysıġa*.

Or. 8161 numaralı yazmanın genelinde, fiil çekiminde Klasik Çağataycanın özelliklerinin hâkim olduğu görülmektedir. Eserin mensur bölümleri için varılabilecek bu yargı, manzum bölümlerde farklılık göstermekte, eskicil unsurların kullanımı dikkat çekmektedir (Dağıstanlıoğlu, 2012). Ancak Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesinde manzumeye yer verilmemiştir ve metindeki fiil çekimlerinde Klasik Çağataycanın hâkim olduğu söylenebilir. Or. 8161 numaralı yazmanın Buğra Han menkabesini içeren bölümünde olduğu gibi Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesinde de çokluk kişi kullanımları, nezaket çokluğu görünümündedir.

Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesinde fiil çekimi ile ilgili biçim birimleri ve tanıkları şunlardır:

İyelik kökenli kişi ekleriyle çekimlenen {-DX} belirli geçmiş zaman ekinin Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesindeki kullanımları şu şekildedir: *[75b]-(2) bu sünnet hem terk bolmasun-dėp bu (3) işni iḫtiyār ḳıldım; [76b]-(3) her nerseᵓī ki mėniŋ sünnetim ėdi (4) nėçe kėltürdüŋ ėmdi nėçend müddet tavaḳḳuf ḳılġıl; [76a]-(15) ėrtesi sefer ḳılġaylar kėçe boldı; [76b]-(5) Aŋġladıŋġız mu ėkin; [77b]-(5) Ḥażret-i Ḫᵛāce derhāl koptılar yolnıŋ istiᶜdādını rāst (6) ḳıldılar, öz oġlanları Ḫᵛāce Ebu'l-Fettāḥ ḳaddesa'llāhu taᶜālā sırrahunı hemrāh ḳıldılar (7) ve Türkistān'ġa sefer ḳıldılar*.

Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesinde belirsiz geçmiş zaman için {-(X)pdUr} yapısının kişi zamirleri veya onların ekleşmiş hâlleriyle çekimi kullanılmıştır: *[78b]-(7) agāh bolġıl ki seniŋ āsmān-ṣıfat diliŋ ḥicāblarnıŋ perde-(8)-leri taḥtıda pūşīde bolup kalıpdur; [79a]-(1) ᶜömri āḫiriġa yėtipdür; [76a]-(2) aġniyālar (3) hem aŋġlap bu virdġa meşġūl bolupdurlar; [79a]-(10) Ḥażret-i Büzürgvār ġāzīlıḳ ṣıfatige muttaṣıf bolupdurlar, meşāyiḫ-i Uveysiyye'niŋ (11) uluġları ġāzīlıḳ ṣıfatı birlen ötüpdürler; [80b]-(2) ol mertebeni mertebe-i ḳuṭbiyyet atapdurlar*. Belirsiz geçmiş zamanın olumsuzu için Çağataycada {-mAydUr} biçim birimi kullanılmıştır (Eckmann, 2003a). Özbekçe ve Çağdaş Uygurcada söz konusu olumsuzluk çekiminde {-mAp} biçim birimi ve ondan gelişen biçim birimleri kullanılmaktadır (Bodrogligeti, 2002, s. 271; Tömür, 2003, s. 302). İncelenen metinde söz konusu olumsuz çekim, {-mA}

ekli olumsuz gövdeye ulanan {-p} ekiyle yapılmıştır: *[79b]-(5) belāġat mertebesige (6) yėtkendin beri bir mertebe nefslerige hergīz savuḳ su bėrmep ėdiler*. Belirsiz geçmiş zaman kalıbının olumlu ifadelerde de yalnızca {-p} biçim birimiyle kurulduğu tanıklar saptanmıştır: *[76b]-(10) Anıŋ rūḥını miᶜrāc kėçesi ᶜarşıŋ taḥtıda ḳandīlde körüp ėdim (11) ve birāderim Cebrāᵓīl'din ėşitip ėrdim-ki Türkistān ḫalḳınıŋ İslām'ġa kėlmeki, ol (12) diyārnıŋ dervāzeleriniŋ fetḥ bolmaḳı ol kişiniŋ Ḥaḳ-perest girih-(13)-güşā ḳollarıġa mevḳūfdur; [79b]-(5) belāġat mertebesige (6) yėtkendin beri bir mertebe nefslerige hergīz savuḳ su bėrmep ėdiler; [81b]-(2) Ḫudāy taᶜālānıŋ fermānı bilen kėlip-siz*.

İncelenen metinde sürerlik kategorisinde {-r}, {-Ur} ve {-Ar} ekleri kullanılmıştır. Kişi zamirleri ve onların ekleşmiş hâliyle çekime giren bu eklerin metinde tespit edilen tanıkları şunlardır: *[76b]-(4) seferniŋ vaḳti bolġanda ruḫṣat (5) bėrür-mėn, sefer ḳılur-sėn, dėdiler; [82b]-(13) uşbu devlet-i ᶜaẕīmġa müşerref (14) bolur-siz; [75a]-(7) şerᶜni andaġ bes tutar ėrdiler*. Bu kategorideki olumsuz çekimler {-mAs} ile yapılmıştır: *[78a]-(4) Ḥażret-i Ḥaḳ celle ve ᶜalānıŋ (5) aldıda hīç ṭāᶜat ve ᶜibādet ve velāyet bir kişige īmān örgetip Müsülmān (6) ḳılġandın ziyāderek sevāb bolmas ėdi; [78b]-(9) ėşitmes bolupdur; [79b]-(3) iftārda üç misḳāldin tola ṭaᶜām yėmes ėdiler ... (4) anı hem iki yarım misḳaldin tola tenāvül ḳılmas (5) ėrdiler*.

Menkabede gelecek zaman kavramı için {-GAy} ve {-gU} ekleri kullanılmıştır. Bu eklerden ilki, istek / temenni ve tahmin / çıkarım işlevleriyle de kullanılan bir biçim birimi olup kişi zamirleri ve onların ekleşmiş hâlleriyle çekimlenmiştir: *[75b]-(4) zekevātnıŋ sevābıdın behre-(5)-mend bolġaymėn; [78b]-(14) kāmil bolġan kėmeci birlen ol deryādın selāmet ötkey-sėn; [77a]-(11) ᶜālem-i ervāḥnıŋ bülend mertebesidin ᶜālem-i nāsūtnıŋ sett (12) maḳāmıġa tüşkey-mü; [77b]-(1) ol şahbāzlardın birini ḳolġa ḳeltürgey-miz ve maᶜnā deryā-(2)-sıdın bir gevher-i naḳdīne tapkay-miz; [75b]-(13) bu tesbīḥni vird ḳılıŋlar (14) tā olarġa berāber bolġay-siz, dėdiler; [77a]-(13) dürr-i (14) ḥaḳīḳīġa almaġlıḳġa saᶜy körgüzgeyler*. Bu çekimin olumsuzu, mezkûr ekin {-mA} ile oluşturulan olumsuz gövdelere getirilmesiyle yapılmıştır: *[75a]-(12) zekevāt-(13)-nıŋ sevābıdın maḥrūm ḳalmaġaylar; [80b]-(11) ḳuṭbiyyet libāsıġa anıŋ teni lāyıḳ (12) bolmaġay*.

Metinde tespit edilen diğer bir gelecek zaman eki {-gU} biçim birimidir. Kesinlik vurgulayan bu ekin metinde yalnızca üçüncü kişi çekimi tespit edilmiştir*: [80b]-(7) raḥmetim suyıdın eger bir ḳaṭre yėtse andaġ pākīze boladur ki ḳuṭbü'l-(8)-ḳıṭṭābnıŋ libāsıġa ol bendeniŋ teni lāyıḳ ve sezā-vār bolġusıdur*. {-gU} biçim birimi ayrıca {-lIk} ekiyle birleşerek sıfat-fiil görevinde de kullanılmıştır: *[77b]-(15) aydılar ki ol nėrseni aytġuluḳ ol ėdi ve işittiler [78a]-(1) ol nėrseni ėşitgülük ol ėdi olarnı hem ḳıldılar ol nėrseᵓī ki ḳılġuluk*

ėrdi. Bu biçim birimi ile metne, gereklik veya mutlak beklendik hâl olarak adlandırılabilecek bir anlam özelliği kazandırılmıştır.

Sınırlandırılmış sürerlik, Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesinde {-A} ve {-y} zarf-fiilinin ardı sıra gelen {dur-} enklitiğinin oluşturduğu birleşik fiil görünümündeki yapılara ulanan kişi zamiri ve onların ekleşmiş hâlleriyle karşılanmıştır. Bu birleşik fiilin ikinci kısmı olan tasvir fiilinin her ne kadar ekleştiği söylenebilirse de metinde, yapıya eklenen sıfat-fiilin art damak ünsüzü bulundurduğu görülmektedir: *[76a]-(15) Ėrtesi sefer ḳılġaylar kėçe boldı her kėçe kıla-durġan işleriġa [76b]-(1) meşġūl boldılar; [77b]-(9) bu siz soray-durġan kişi Kāşġar vilāyetide bardur ... (14) nėçend müddetdin kėyin bir yerige yėttiler ki yėte-durġan yėr ol ėrdi ve andaġ nėrseni kördi-ki (15) köre-durġan yėr ol ėdi*. Bunun bir ek uyumsuzluğu olduğu veya {dur-} fiilinin aslında art sıradan ünlülü asli şeklinin korunduğu yargısına yalnızca bu tanıklarla varılması mümkün görülmemektedir. Bu nedenle çeviri yazı metninde, sıfat-fiil eki ulanan söz konusu yapılardaki {dur-} fiili ilk fiilden ayrı yazılmıştır. Yapının kişi unsuruyla çekimlendiği tanıklarda ise -aksi mevcut olmadığı için- {dur-} biçim birimi önceki kelimeye bitişik yazılmıştır. Menkabede {-A} / {-y} + {dur-} + kişi zamiri biçimindeki yapıda {dur-} biçim biriminin düşürüldüğü tanık da saptanmıştır: *[81b]-(1) Nėme ḥükūmet ve taᶜaddīdür ki bizge kıla-siz?* Menkabede sınırlandırılmış sürerlik gösteren {-A} / {-y} + {dur-} yapısının tanıklarından bazıları şunlardır: *[76a]-(5) Bu işler delālet ḳıladur zekevāt-(6)-nıŋ̂ ş̲evābınıŋ̂ tolalıḳıġa; [81b]-(14) her-çend mülāḥaẓa (15) ḳıldılar, kördiler ki ḥareket ḳılmaydurlar, nefesleri çıkmaydur; [75b]-(7) olar zekevāt ş̲evābı-(8)-dın behre yėtedürler, bizler maḥrūm ḳaladur-miz; [75a]-(15) obdan aytadur-siz*. Bu çekimin olumsuzu, {-mA} ekli olumsuz gövdelere {-y} + {dur-} yapısının getirilmesiyle oluşturulmuştur: *[77b]-(11) Anıŋ̂ kiçigliki bizniŋ̂ maḳṣūdumızġa ż̲arar ḳılmaydur ve olarnıŋ̂ vücūd-ı şerīf-(12)-leri der-kārdur*.

Or. 8161 numaralı yazmanın Satuk Buğra Han bölümünde, Çağataycadaki kullanıma benzer biçimde *{-Ay}, {-AyIn}, {-AyXm}; Ø; {-gIl}, {-gIn}; {-sUn}; {-AlI(n)}; {-ŋ̂(lAr)}; {-sUnlAr}* eklerinin emir / istek çekiminde kullanıldığı görülmektedir (Eckmann, 2003a; Dağıstanlıoğlu, 2012). Birinci çokluk kişide ek sonu ünsüzünde damaksıllığın olmadığı, üçüncü kişilerde ise {-dik} ekli biçimlerin bulunmadığı görülmektedir. Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesinde birinci kişi emir / istek çekimi tanığı saptanmamıştır. Metinde tespit edilen emir / istek çekimi kullanımlarından bazıları şunlardır: *[76b]-(4) seferdin toḫtaġıl ki sefer vaḳti ėmes ve her nerseᵊī ki mėniŋ̂ sünnetim ėdi (4) nėçe kėltürdüŋ̂ ėmdi nėçend müddet tavaḳḳuf ḳılġıl; [81a]-(4) ey büzürgvār, ḳutblıḳ libāsı mübārek bolsun; [82a]-(12) anı ḳılıŋ̂ ki ötken ġāzīler ḳılıpdurlar mėn hem; [75b]-(13) bu tesbīḥni vird ḳılıŋ̂lar; [82b]-(14) mėniŋ̂ yārānlarımġa aytıŋ̂*

ki kārlarınıñg bināsını ġazātġa koy-(15)-sunlar. Emir çekiminin olumsuzu, emir eklerinin {-mA} ekli olumsuz gövdelere ulanmasıyla yapılmıştır: *[75b]-(2) bu sünnet hem terk bolmasun-dėp bu (3) işni iḫtiyār ḳıldım; [81a]-(7) nėçük bilmesün ol kişi ki kārıñg ḥaḳīḳatidin ḫaberi bardur*.

Şart çekimi, {-sA} ekiyle yapılmıştır. İyelik kökenli kişi eklerinin ulandığı bu ekin birinci çokluk kişisinde, Or. 8161 numaralı yazmanın manzum kısımlarında genellikle, eskicil bir biçim olan {-sAmIz} tercih edilmiş (Eckmann, 2003b; Dağıstanlıoğlu, 2012), mensur kısımlarda ve manzum bölümü olmayan Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesinde {-sAk} biçimi kullanılmıştır. Satuk Buğra Han menkabesinde şart çekimi için {-sAm}; {-sAñg}; {-sA}; {-sAk}; {-sAñgIz} / {-sAñglAr}; {-sAlar} biçim birimleri kullanılmıştır (Dağıstanlıoğlu, 2012). Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesinde ikinci teklik kişi çekimi ile ikinci çokluk kişisinde {-sAñglAr} yapısı kullanılmamıştır. Menkabede geçen şart çekimi tanıklarından bazıları şunlardır: *[81a]-(12) ruḫṣat bar mu, kirsem; [80b]-(7) eger bir ḳaṭre yėtse andaġ pākīze boladur ki; [75b]-(8) bizler mü anıñgdın ṣevāb tafıp (9) olar birlen berāber bolsaḳ; [81a]-(15) eger ruḫṣat bėrserñgiz emānetni alıp emānet ėgesige tafşursam, dėdiler; [76a]-(7) şehrde tursalar Ḥażret-i Ḥaḳ subḥānehu (8) ve taᶜālānıñg bendeçilikige ançınan saᶜy u gūşiş ḳılur ėdiler eger olarnıñg (9) riyāżet ḥadd u cehdlerini beyān kılınsa seng-i ḫāre pāre pāre bolur; [76b]-(2) körseler Ḥażret-i Peyġamber ṣalla'l-lāhu ᶜaleyhi ve sellem kėldiler.* Şart çekiminin olumsuzu, {-mA} ekli olumsuz fiil gövdelerine ulanan şart ekiyle yapılmıştır: *[80a]-(11) eger bu kārġa himmeti bolmasa bu vādī-yi (12) ber-ḫaṭarge ḳadem ḳoyup ᶜömrni żāyiᶜ ḳılmaġay*.

Menkabede gereklilik çekimi için {-mAk} + kerek kalıbı kullanılmıştır: *[79a]-(12) bilmek kerek kim bu Büzürgvār'ġa meşāyiḫ-(13)-lerniñg ṭabaḳāsıda lafẓ-ı ekberni iṭlāḳ ḳılmaġlıḳ bu maᶜnā birlen*.

Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesinde bildirme yapıları *ėr- / ė-* fiiliyle, *{-DUr}* ekiyle ve sıfır biçim birimiyle tasarlanmıştır: *[75a]-(5) Ḫᵛāce Ebu'n-Naṣr Sāmānī raḥmetu'llāḥi ᶜaleyhi ve berekātuhu andaġ merdī ėrdiler ki kemāl-i faẓl u (6) edebde, faṣāḥat ve belāġat bābıda bī-bedel ve ᶜilm-i ẓāhirde bī-nazīr ėrdiler ve ᶜilm-i bāṭında (7) hem ol-vaḳtda hem teñgleri yoḳ ėrdi; [77b]-(15) aydılar ki ol nėrseni aytġuluḳ ol ėdi ve eşittiler [78a]-(1) ol nėrseni eşitgülük ol ėdi* olarnı hem *ḳıldılar ol nėrseᵊī ki kılġuluḳ ėrdi; [81a]-(13) mėn (14) kabżü'l-ervāḥdur-mėn; [81b]-(1) mėn bildim ki siz kabż-(2)-ü'l-ervāḥdur-siz; [76b]-(8) ėmdi māniᶜ-i sefer yoktur; [82b]-(15) Ḫudāy taᶜālānıñg dergāhıda mundın uluġraḳ iş yokdur; [75b]-(7) Özge aṣḥāb dünyādār, bizler faḳīr; [79a]-(12) bilmek kerek kim bu Büzürgvār'ġa meşāyiḫ-(13)-lerniñg ṭabaḳāsıda lafẓ-ı ekberni iṭlāḳ ḳılmaġlıḳ bu maᶜnā birlen*. Olumsuz yapılar *ėmes* ile kurulmuştur. Bu biçim birimiyle kurulu yapıların geçmiş zaman çekimleri, *ėmes + ėdi / ėrdi* kalıbı ile yapılmıştır: *[75a]-(7) ol (8) büzürgvārdın tā āḫir*

nefesleriġaça yā sözleride yā fiᶜlleride ḫilāf-ı şerᵉ vākiᶜ bolġan (9) ėmes ėdi ... (11) andaġ ėmes ėrdiler; [76b]-(3) sefer vaḳti ėmes ve her nerseᵊī ki mėniñg sünnetim ėdi (4) nėçe kėltürdüñg.

Kaynakça

Abik, D. (2014). On the word bolay ki in Anatolian Turkish texts. *Discussions on Turkology - Questions and Developments of Modern Turkology Studies*. Warsaw.

A concise Uighur - English dictionary (1997). Sincaŋ Halk Neşriyatı.

Ata, A. (2002). *Harezm- Altın Ordu Türkçesi*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

Atalay, B. (1999). *Divanü lûgat-it-Türk tercümesi IV*. 4. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Baalbaki, R. (1995). *Al-Mawrid a modern Arabic- English dictionary*. Beirut: 7. Edition.

Baldick, J. (1993). *Imaginary Muslims: the Uwaysi sufis of Central Asia*. New York: New York University.

Barthold, W. (1925). Kudatku bilikiŋ zikr itdigi Buğra Han kimdir. Çev. Ragıb Hulusi Bey. *Türkiyat Mecmuası I,* 221-226.

Barthold, W. (1978). Alp Tegin. İslâm Ansiklopedisi - İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati (5. bs.), 1, 386a.

Barthold, W. (1984). *İslâm medeniyeti tarihi*. Çev. M. Fuad Köprülü, 6. bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 86.

Berbercan, M. T. (2011). Buğra Tezkiresi'nden parçalar (transkripsiyon - dil özellikleri üzerine bazı açıklamalar - tercüme). *Turkish Studies - International Periodical for the Language, Literature and History of Turkish or Turkic*, *6(4)*, 431-455.

Bodrogligeti, A. J. E. (2001). *A grammar of Chagatay*. Muenchen: Lincom Europa.

Bodrogligeti, A. J. E. (2002). *Modern literary Uzbek I (Cyrillic version)*. Muenchen: Lincom Europa.

Bregel, Y. (2003). *An historical atlas of Central Asia*. Leiden: Handbook of Oriental Studies: 9.

Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. London: Oxford University Press.

Çağatay, S. (1963). Türkçede ki < erki. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, *1963*, 245-250.

Çağatay tilining izahlik lugiti (2002). Şincang Halk Neşriyati.

Çanga, M. (2007). *Kur'an-ı Kerim lügati- ilavelerle Mu'cemü'l Müfehres*. İstanbul: Timaş Yayınları: 18.

Dağıstanlıoğlu, B. E. (2012). Tezkire-i Buğra Han'ın Çağatayca yazılmış bir nüshası (metin-dil incelemesi- tıpkıbasım). *Turkish Studies - International Peri-*

odical for the Language, Literature and History of Turkish or Turkic, *7(4)*, 1313-1393.

Demir, N. (2017). *Satuk Buğra Han destanı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat: 1257.

Devellioğlu, F. (1986). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.

DeWeese, D. (1996). The tadhkira-i Bughra-Khan and the Uvaysi sufis of Central Asia: notes in review of imaginary Muslims. *Central Asiatic Journal*, XL/1, 87-127.

Eckmann, J. (2003a). *Çağatayca el kitabı.* Çev. Günay Karaağaç, 1. bs. Ankara: Akçağ Yayınları: 456.

Eckmann, J. (2003b). *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi üzerinde araştırmalar*. Haz. Osman Fikri Sertkaya, 2. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 635.

Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud - Dîvânu lugâti't-Türk (giriş-metin-çeviri-notlar-dizin)*. Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları: 1120.

Erim, N. (2011). *Tezkire-i Satuk Buğra Han [65b-89b] (giriş, dil-yazım özellikleri, transkripsiyonlu metin, dizin-sözlük)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Fazılov, E. (1965). *Özbek tilining tarihiy morfologiyasi*. Taşkent.

Genç, R. (2002). *Karahanlı devlet teşkilatı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları: VIII. Dizi - Sayı 20.

Golden, P. (2002). *Türk halkları tarihine giriş*. *Çev. Osman Karatay. Ankara: KaraM Yayınları: 1*.

Golden, P. B. (2008). The Karakhanids and early Islam. *The Cambridge History of Early Inner Asia*. Ed. Denis Sinor. Cambridge University Press.

Göksu, E. (2011). Târîh-i Güzîde'ye göre Sâmânîler. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, Güz, 151-174.

Götz, M. (1979). *Verzeichnis der orientalischen handschriften in Deutschland band XIII-4 Türkische handschriften*. Wiesbaden.

Grenard, F. (1900). La légende de Satok Boghra Khan et l'histoire. *Journal Asiatique*, ix (xv), 5-79.

Güner, A. (2006). Mutî'-lillâh. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, *31*, 401-402.

Hofman, H. F. (1969). *Turkish literature a bio-bibliographical survey section III part I*. Utrecht: The Library of The University of Utrecht.

Hunkan, Ö. S. (2009). Satuk Buğra Han. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, *36*, 181-182.

Jarring, G. (1964). *An Eastern Turki-English dialect dictionary*. Lund.

Jarring, G. (1982). *Literary texts from Kashghar- the original texts in facsimile edited with a preface*. Lund: Pablications of the Royal Society of Letters at Lund.

Kafesoğlu, İ. (1988). *Türk millî kimliği*. 5. bs. İstanbul: Boğaziçi.

Kaya, Ö. (2007). *Tezkire-i Hakîm Ata - bir Yesevî dervişinin menkabevî hayatı*. Ankara: KÖKSAV Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi.

Kibirova, Ş. ve Tsunvazo Yu. (1961). *Uygursko-Russkiy slovar'*. Alma Ata: Akademiya Nauk Kazakskoy SSR.

Köprülü, M. F. (2011). *Türk edebiyatı tarihi*. Haz. Orhan Köprülü, 8. bs. Akçağ.

Köprülü, M. F. (2012). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Haz. Orhan Köprülü, 12. bs. Akçağ.

Kunos, I. (1902). *Šejx Sulejman Efendi's Čagataj-Osmanisches wörterbuch*. Budapest.

Küçük, S. (1987). Türkçe şüphe bildiren *ki* edatı üzerine. *Türk Dili - Dil ve Edebiyat Dergisi*, *426*, 367-372.

Levend, A. S. (1988). *Türk edebiyatı tarihi*. 3. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Li, T. (2005). A history of Uighur religious conversions (5th-16th Centuries). *Asia Research Institute Working Paper Series*: 44.

Li, Y. S. (1999). *Türk dillerinde akrabalık adları*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

Magrufova, Z. M. (1981). *Özbek tilining izahli lügati I-II*. Moskova: Rus Tili Näşriyät.

Mazman, N. (2018). Hindistan'da basılmış bir Kur'an tercümesi: Mütercem ve Muhaşşa Bi'l-Lugati't-Türkistaniyye. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 3(1),* 131-153.

Merçil, E. (1989). Alp Tegin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, *2*, 525-526.

Merçil, E. (2007). *Gazneliler devleti tarihi* (2. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Merhan, A. (2007). Özbekçede *mikin* ilgeci. *Türk Dilleri Araştırmaları, Festschrift in Honor of A. J. E. Bodrogligeti* (Kurtuluş Öztopçu, ed.), *17*, 207 -214.

Navoiy qsarlari uçun kiskaça lugat (1993). Toşkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasining Fan Naşriyati.

Necip, E. N. (2008). *Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü*. Çev. İklil Kurban, 2. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Özaydın, A. (2002). Türklerin İslâmiyeti kabulü. *Türkler Ansiklopedisi*, *4*, 239-262.

Özbek tilining izohli lugati I.-II. Tom (1981). Moskva: Rus Tili Neşriyati.

Özkan, İ. (2013). Abdülkerim Satuk Buğra Han destanı. *Bengü Bitig Dursun Yıldırım Armağanı*, 467-488.

Öztürk, M. (2013). *Alaaddin Ata Melik Cüveynî - Tarih-i Cihan Güşa*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Öztürk, R. (2010). *Yeni Uygur Türkçesi grameri*. 2. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Pavet de Courteille (1870). *Dictionnaire Turk-Oriental*. Paris.

Pritsak, O. (1977). Kara-Hanlılar. *İslâm Ansiklopedisi - İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati*, *VI*, 251-273.

Rásonyi, L. (1988). *Tarihte Türklük*. 5. bs. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Sağol Yüksekkaya, G. (2011). Harezm Türkçesi. *Karahanlıca Harezmce Kıpçakça dersleri* (107-209). 2. bs. İstanbul: Kesit.

Shaw, R. B. (1878). *A sketch of Turki language as spoken in Eastren Turkistan I*. Calcutta.

Shaw, R. B. (1880). *A sketch of Turki language as spoken in Eastren Turkistan II- Turki-English vocabulary*. Calcutta.

Steingass, F. (1884). *The student's Arabic- English dictionary*. London.

Steingass, F. (1930). *A comprehensive Persian- English dictionary*. 2. bs. London.

Streck, M. (1977). Kadisiye. *İslâm Ansiklopedisi - İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati*, *6*, 54-57.

Şemseddin Sami (1989). *Kâmûs-ı Türkî*. 3. bs. İstanbul: Çağrı.

Şeşen, R. (1969). Eski Araplara göre Türkler. *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, *15*, 11-36.

Şeşen, R. (2001). *İslâm coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk ülkeleri*. 2. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Tosun, N. (2012). Üveysîlik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, *42*, 400-401.

Tömür, H. (2003). *Modern Uyghur grammar (Morphology)*. Çev. Anne Lee. Yıldız Dil ve Edebiyat Dizisi: 3.

Turan, O. (1939I). Satuk Buğra Han menkıbesi ve tarihi. *Ülkü Mecmuası*, Nisan-1939, 142-154.

Turan, O. (2002). Türkler ve İslamiyet. *Türkler Ansiklopedisi*, *4*, 290-304.

Uygur Tiliniŋ İzahliq Lugiti (1992). Şincaŋ: Milletler Neşriyati.

Yavuz, S. S. (2005). Mi'rac. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, *30*, 132-135.

Yıldız, N. (2017). Manas Destanı'nda dinî şahsiyetin efsanevi şahsiyete dönüşmesi: Ebu Nasır Samânî'den Aykoco'ya. *Millî Folklor*, *29*(115), 119-132.

Zal, Ü. ve Eker, Ü. (2014). Ebu Nasr Samani tezkiresi. *Uygur Araştırmaları Dergisi*, *2*(4), 161-179.

Extended Summary

It's possible to find so many copies of *Tazkirah Bughra Khan* in different libraries in the world. Some of them is copied not only from Persian edition but also from another Turkish manuscript. Some manuscripts of *Tazkirah Bughra Khan* involved legends of Bughra Khan's children or grandchildren and Abu Nasr al-Samani such as manuscript at Berlin Staatsbibliothek registered under Ms. or. oct. 1723. For instance, according to Hofman, there are five copies of *Tazkirah Bughra Khan* written in Chagatay. Three of them are in Tashkent, one of them is in England and one of them is in St. Petersburg. According to DeWeese *Tazkirah Bughra Khan* has fourteen copies except two Persian text in Oxford and St. Petersburg told by Baldick. Robert Barkley Shaw brought out the printed edition of *Tazkirah Bughra Khan* written in Eastren Turkistan with its translation and vocabulary in 1878 and 1880.

The aim of this study is getting to some consequences with findings from manuscript situated at British Library registered under the number Or. 8161. Also the literature about Islamization of Turks is discussed with findings of manuscript included Satuq Bughra Khan and Abu Nasr al-Samani's legend. Islamization of Turks with a state identity and in large masses was in the 10th century during the Volga Bulgars and Karakhanids. Annals in early period of Islamization of Turks narrated from travelogue, history and geography books in languages other than Turkish such as al-Rihla, al-Kamil, Mulhaqat al-Surah, Taʾrih al-Kashgar, Hudud al-ʿAlam. Turkish manuscripts about this period are generally collection of biographies and legend. These works such as translation or original works are always late copying. Unlike the Volga Bulgars', source of the Karakhanids' Islamization is narrated in some manuscripts with many extraordinary events. The scope of this paper is conversion of Karakhanids into Islam.

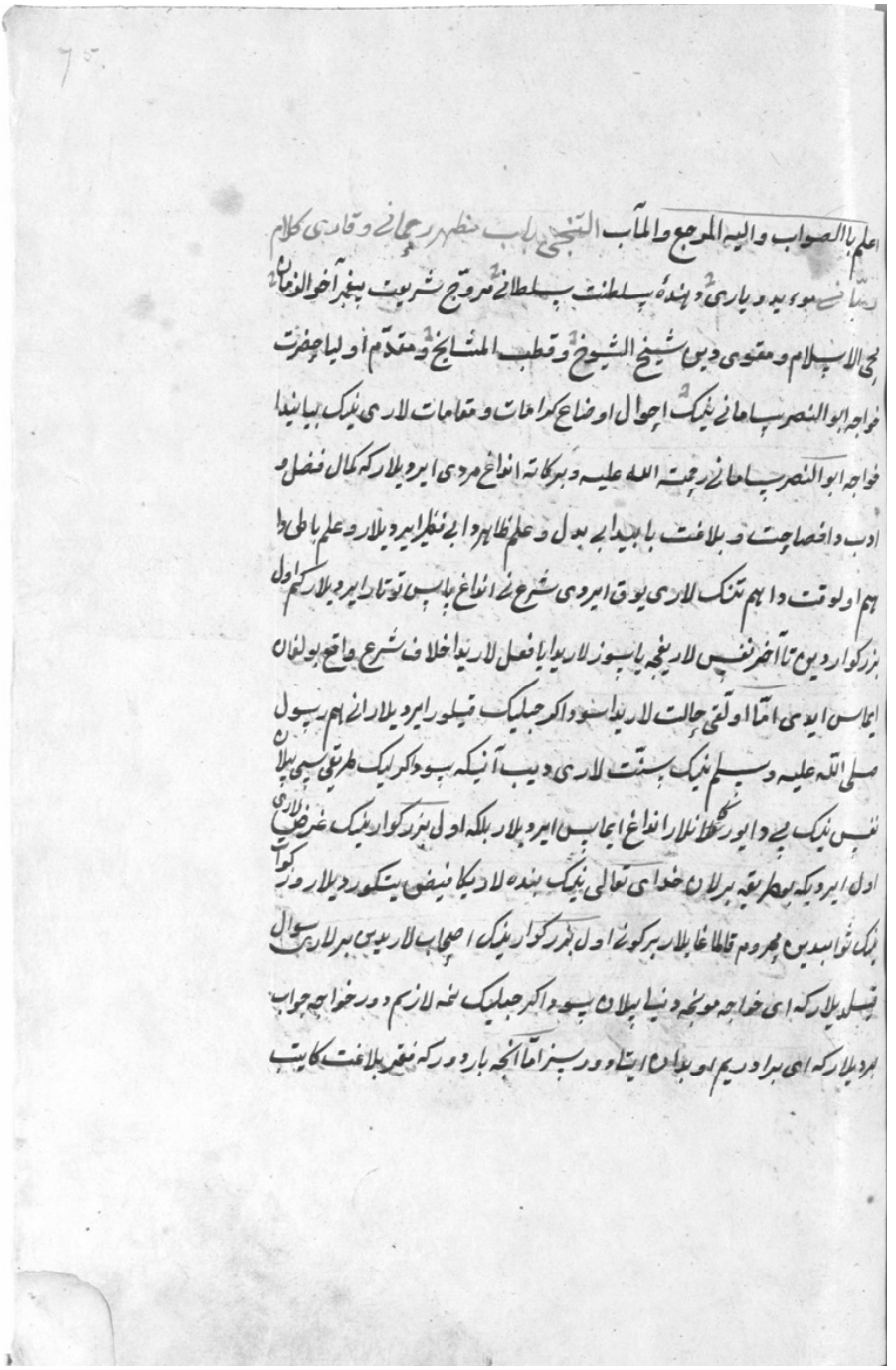
In comparison with late ages, early period of Karakhanid state and Islamization of them is so unclear. However, date of birth and death of Satuq Bughra Khān and the first Muslim leader of Karakhanids are not clear, there are some uncertain findings in the texts. The texts about him are generally legends involving many extraordinary events such as episode of Bughra Khan's birth, his sword self-lengthening to enemies, his firebreathing horse, talking after death in grave. Also in some manuscript authors confused Satuq Bughra Khan with his grandchildren and told real life stories with surrealistic events. These complex narrations are due to oral culture. In his family tree written in Mulhaqat al-Surah, he is given as Satuq Bughra-khan al-Mujahid ʿAbd al-Kerim bin Bazir Arslan-khan bin Bilge Kadir-khan. According to manuscript Or. 8161 after line 85a-7 Satuq Bughra Khan was born 330 years after the Prophet Mohammad's miraj. It means his birthdate was 940 or 941 AD. In all these manuscripts Satuq Bughra Khan became a Muslim when he was 12 or 16 and fought against his uncle Ogulchaq Kadīr Khan (He is called as Harun Bughra Khan in Or. 8161.). In this manuscript the date of his death is 1037 or 1038 AD.

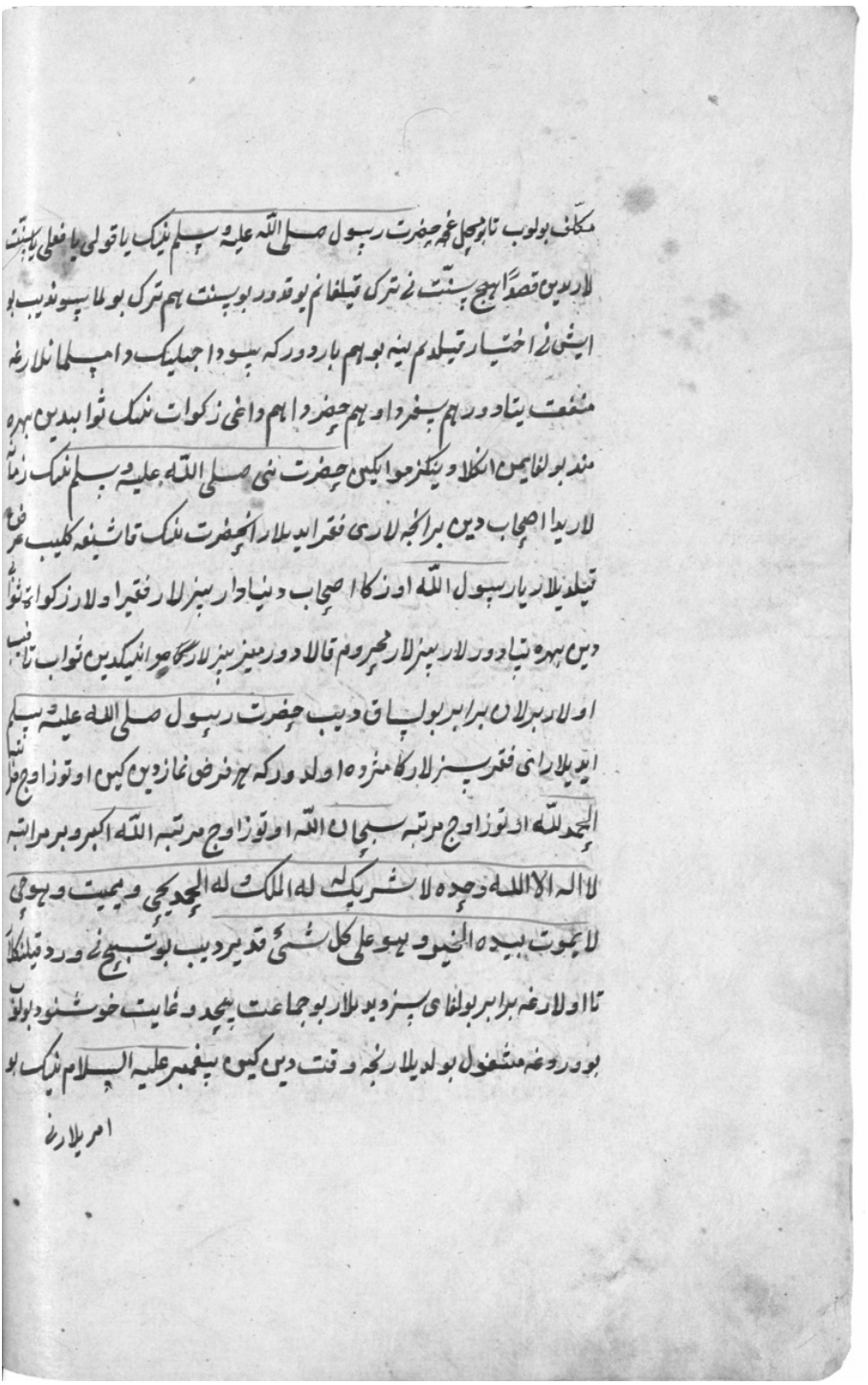
According to the author of Or. 8161 Abu Nasr al-Samani and Satuq Bughra Khan are Uwaisi sufis. Also they are named as Imaginary Muslims in J. Baldick's work. Abu Nasr al-Samani's spiritual guide is Abū Bakr and Satuq Bughra Khan's spiritual

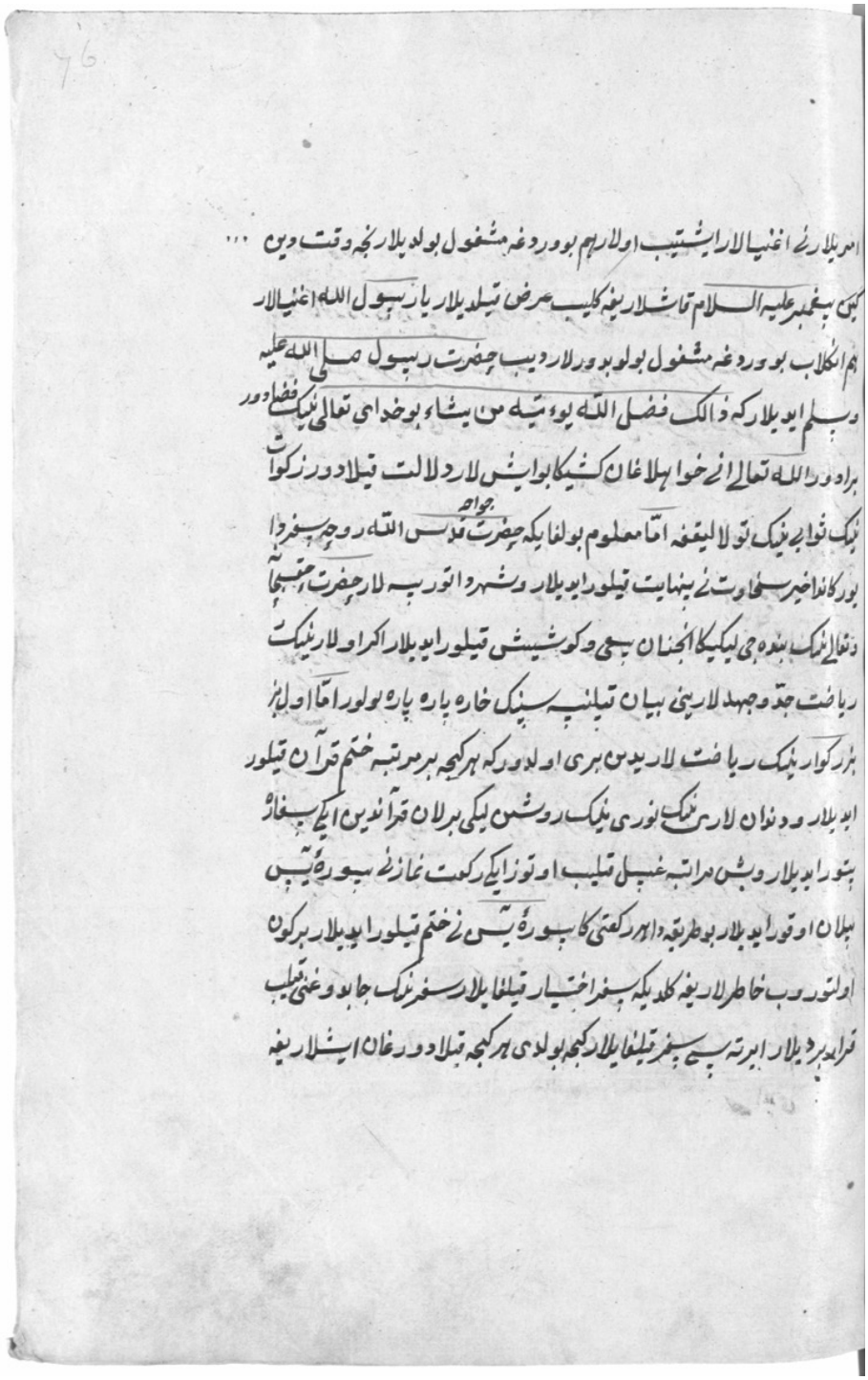
guide is al-Khidr. The character Abu Nasr al-Samani is called with different names in Turkish narrative texts. For instance Abu Nasr al-Samani is called as Aykoco in Sagımbay Orazbakov variation of Manas. In the text Or. 8161 it's not possible to find any information about Abu Nasr al-Samani's date of birth or death but he lived 88 years. According to the text from Jarring's catalogue Abu Nasr al-Samani's date of death was 961 or 962 AD. In Or. 8161 Abu Nasr al-Samani was merchant. He was 70 years old when he met Satuq Bughra Khan. He taught Satuq Bughra Khan how to read Qoran. Abu al-Fattah's his son and a member of his caravan from Madinah to Kashgar.

The manuscript written and completed in 1219 (1804 AD.) is a collection of Uwaisis' biographies and contains legend of Abu Nasr al-Samani (pp. 75a-83a) and Satuq Bughra Khān (pp. 83a-102b). The name of the manuscript is *Tazkirah Bughra Khan* written on the pages of Or. 8161. In some catalogues such as Hofman, the name of manuscript is *Tazkira-i Uvaysiya*. The original version of this manuscript is written in Persian, which is clear as writtten in the text Or. 8161 as *Farsī* til birlen and *Türkī* kitābıġaça ki müretteb. Also it is not possible to find out who is the author or scribe in the text. The sentence *inal aḳsuluḳ taḥrīri āḫir boldı* written at the first page out of text gives some information but it is not clear about *Tazkirah Bughra Khān* or not. This study is the first academic publishing of the manuscript registered under the number Or. 8161 in British Library. History about Islamization of Turks is another research subject of this study. In addition, this paper includes transcription and translation of Abu Nasr al-Samani's text which is about the period of Turks' Islamization with legendary narrations in Or. 8161. The latter part of this study is a grammatical analysis of text. The manuscript has mostly Chagatai elements and some archaic element in poems dating back to 14th century Eastern Turkish. In this regard, this manuscript translated from Persian is an early translation and a late copy.

TIPKIBASIM

امر بلار نی اغنیالار ایشتیب اولارهم بوورد غه مشغول بولدیلار بخه وقت دین
کین پیغمبر علیه السلام تماشالاریغه کلیب عرض قیلدیلار یا رسول الله اغنیالار
هم اکلاب بوورد غه مشغول بولوبدورلار دیب حضرت رسول صلی الله علیه
وسلم ایدیلار که ذالک فضل الله یوتیه من یشاء یوخدای تعالی نیک فضلادور
براوورالله تعالی انی خواهلاغان کشیکا بوایش لار دلالت قیلادورزکوات
نیک ثوابی نیک تو لا لیقه امّا معلوم بولغایکه حضرت قدس الله روحه سفرداء
بورکاندا خیر سخاوت نی بنهایت قیلورایدیلار وشهرواتوربه لار حضرت حجاجه
دتعالی نیک بنده جی لیکیکا انجنان یعنی وکوشیش قیلورایدیلار اکراولارنیک
ریاضت جدوجهد لاریدی بیان قیلنسه سینک خاره پاره بولورامّا اولبزر
بزرکوار نیک ریاضت لاریدین بری اولدورکه هرکیچه هرمرتبه ختم قرآن قیلور
ایدیلار ودنوان لارین نیک نوری نیک روشن لیکی برلان قرآندین ایکی پاره
پتورایدیلار وبش مراتبه غسل قیلب اوتوزایکی رکعت نمازنی سورهٔ یس
بیلان اوقورایدیلار بوطریقه داهر رکعتی کاسورهٔ یس نی ختم قیلورایدیلار هرکون
اولتورب خاطرلاریغه کلدیکه سفرغه اختیار قیلغایلار سفرنیک جادوغنی قیلب
قرایدیلار ابرته سی سفرقیلغایلار کیچه بولدی هرکیچه قیلادورغان ایشلاریغه

